

DJELATNOST Dra FRANJE RAČKOGA ODRAŽENA U NJEGOVOJ KORESPONDENCIJI

I.

1. Poslije smrti historičara dra. Franje Račkoga (Fužine 25. XI. 1828 - Zagreb, 13. II. 1894) preostala je njegova bogata književna ostavština. Jugoslavenska akademija odmah se pobrinula (T. Smičiklas), da se cijela ostavština, a to je bila i želja Račkoga, prenese u njezin arhiv i knjižnicu. U tajničkom izvještaju p' tome stoji: »Knjižnica akademijaka obogatila se je ljetos znatno, osobito ostaviinom nezaboravnoga dra. Fr. Račkoga...». »Arhiv Akademije se također najviše pomnožio ostaviinom dra. Franje Račkoga. Iz nje je arhiv naš dobio deset rukopisnih zvezaka, pisanih svršetkom prošloga i početkom ovoga stoljeća. Rukopisi ovi važni su ne toliko za poviest, koliko za etnografiju i topografiju južne Dalmacije, po imenu Boke Kotorske. Jošte je primio naš arhiv iz ostavine Račkoga svukoliku njegovu po sadašnju hrvatsku poviest vrlo znamenitu korespondenciju...«¹ (podv. I. E.)

Pošto je Arhiv Jugoslavenske akademije preuzeo korespondenciju Račkoga, povierio je jednom svome suradniku (J. Benkoviću), da je složi p' autorima. Ostala je tako do god. 1955., kada je prepiska ponovo presložena i inventarizirana, te je tako postala pristupačna i upotrebljiva u naučne svrhe.

Od god. 1860. uglavnom počeo je Rački odreda spremati i čuvati pisma, koja je dobivao. U to vrijeme on se upravo afirmirao kao zreo naučenjak i kao aktivni politički radnik. To mu je omogućilo, da uspostavi i razvije vezu s mnogobrojnim uglednim ličnostima tadašnjeg kulturnog i političkog života, koje je održavao do smrti, kako u domovini, tako i u inozemstvu. Tako njegova korespondencija čini cjelinu, koja je rasla skoro puna tri i po decenija.

Korespondenata (osoba i institucija) ima 900, a pisma preko 5.200 kom.; od toga su publicirana pisma: Vatroslava Jagića,² Petra Preradovića,³ Ilariona Ruvarca⁴ i korespondencija Strossmayer - Rački.⁵

Oko 750 pisama otpada na strane korespondente, a ponajviše na ruske tadašnje naučne i političke radnike.

¹ Ljetopis JA sv. IX/1894 str. 61.

² Jagić, Spomeni mojeg života I. i II. dio Beograd 1930/34; Matzner i Esch, Pisma Vatroslava Jagića, Grada, knj. 18/1950.

³ Grada, knj. I/1897 str. 194-236.

⁴ Glasnik Istoričkog društva u Novom Sadu sv. 12/1932 str. 273-277. Kod objavljivanja tih pisama Šišić je ispuštao iz pisma od 19. I. 1889. ovaj odlomak: »Međutim primao sam diplomu -- i je se pod jednom zahvaljujem predsjedništva jugoslavenske Akademije. To je bila odiplomac o izboru za dopisnog člana 3. XII. 1888. Isto tako on nije objavio dva pisma (8. VI. 1875 i 9. VII. 1888), koja vjerojatno nije ni poznavao.

⁵ Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer, knj. I-IV Zagreb 1928/31.

Osim pisama odnosno odgovora Račkoga biskupu Strossmayeru sačuvali su se njegovi odgovori i još nekim drugim ličnostima (adresatima). Tako smo u posjedu pisama korespondencata i odgovora Račkoga.

Vrijednost je te prepiske, kao izvora za povijest te veća, što možemo pratiti reagiranje na zbivanja i sud o ličnostima ne samo korespondencata, već i samog Račkoga. Budući da se njegovi odgovori adresatima čuvaju u raznim institucijama, nužno je i korisno, da se po mjestima navedu posjednici.

Beograd

Arhiv Srpske akademije nauka:

Novakoviću Stojanu 38 (1872-1886)⁶
Ruvarcu Ilacionu 5 (1875-1889)

Cavtat

Bogišićeva biblioteka:
Bogišiću Valtazaru 127 (1866-1893)

Đakovo

Arhiv biskupije đakovačke:
Strossmayeru Josipu Jurju 102 (1858-1869)

Novi Sad

Arhiv Matice srpske:
Brankovačkom Stevanu 1 (1879)

Varaždin

Gradski arhiv:
Kukuljeviću-Sakcinskom Ivanu 48 (1856-1869)⁷

Wien (Beč)

Oesterreichische Nat. Bibl. (Autogr. 137/84):
Miklošiću Francu 17 (1874-1885)

Zagreb

Arhiv Jugoslavenske akademije:
Črniću Ivanu 22 (1863-1892)
Daničiću Đuri 13 (1874-1877)
Ferenčičinu Enzebiju 8 (1889-1892)
Galzigu Mateju 1 (1873)
Gampelu Gjurju 1 (1872)
Jagiću Vatroslavu 8 (1873)⁸
Kostrenčiću Ivanu 15 (1868-1875)
Kurelcu Franu 9 (1856-1860)⁹
Ljubiću Šimi i drugovima 1 (1874)
Mihaloviću Josipu, nadb. 1 (1877)
Mrzoviću Mati 1 (1867)
Pacelu Vinku 4 (1864-1867)
Plešetnu Boži 1 (1847)
Preradoviću Petru 8 (1862-1869)
Račkom Grgi (ocu i sestrama) 6 (1862-1867)
Rečetaru Milanu 6 (1881-1893)
Kr. uredu za odmjeraivanje pristojbi 1 (1878)
Solovjevu Vladimiru 1 (1886)
Šuleku Bogoslavu 2 (1861-1862)
Tajništvu biskupa Strossmayera 6 (1863-1885)
Theinern Augustinu 1 (1863)
Tkalčiću Ivanu 3 (1889)
Trnskom Ivanu 1 (1884)

⁶ U Godišnjici Capića, knj. XXXVIII/1929 str. 231-261 objavljena su 34 pisma.

⁷ Smičiklas, Život i djela dra Franje Račkoga, Zagreb 1895 str. 155-219 objavio je 29 pisama, među koja je grijehom uvratio dva pisma upućena jedne Demetru, a drugo Borovečkom.

⁸ Vijenac II/1924 str. 381-386.

⁹ U Građi, knj. 8/1916 str. 121-126 objavljeno je 6 pisama.

Turkoviću Vjekoslavu
 Vončini Ivanu
 Zori Lukiću
 Nepoznatim adresatima

kom.

1 (1872)
 2 (1862)¹⁹
 8 (1879-1881)
 3 (1863-1881)

Sveučilišna knjižnica:

Jagiću Vatroslavu
 Kostrenčiću Ivanu
 Kršnjavom Izidoru
 Mažuraniću Ivanu
 Smodeku Matiji
 Šenoi Augustu
 Vončini Ivanu

kom.

102 (1862-1893)¹¹
 2 (1875)
 1 (1881)
 5 (1863-1888)
 4 (1857-1872)
 1 (cca 1868)
 3 (1871).

2. Naša je zadaća da prikazemo i opišemo tu korespondenciju, da upozorimo na njezin sadržaj i vrijednost kao izvora ne samo za hrvatsku historiju druge polovine XIX. stoljeća, nego i opće jugoslavensku. Razumije se, koliko se to može izvršiti u okviru ovakva rada.

Podaci u prepisci osvjetlit će prvenstveno ličnost Račkoga, njegove naučne i političke veze s mnogobrojnim osobama različitog staleža, profesije, političkog uvjerenja i religije, a također unijet će mnogo svjetlosti u kulturno-naučne odnose i politička zbivanja njegova vremena. Kad govorimo o značenju ove prepiske nužno je istaknuti i to, da su mnogi korespondenti bili istaknuti javni radnici, koji su se isticali svojom aktivnošću u tadašnjem (1860-1895) kulturnom i javnom životu (Bogičić, Jagić, Novaković, Pavlinović, Rački, Strossmayer i dr.). Data, koja su fiksirali u svojim pismima, crpili su neposredno s izvora, a ne iz druge ili treće ruke. Naravno, podaci su u takvim pismima redovito pouzdaniji i vjerodostojniji negoli službena akta, a da ne govorimo o stranačkoj dnevnoj štampi.

Radi boljeg pregleda sadržaja naše prepiske nastojat ćemo svrstati njezine podatke oko pitanja, na koja se uglavnom odnose (na pr. Rački kao školski nadzornik i školstvo u Hrvatskoj za to vrijeme - prema podacima u korespondenciji), neka pak pisma iznijet ćemo u izvucima.

Iako se pretežan broj pisama tiče prosvjetno-naučne problematike, a manje političke, ipak se u oba slučaja odnose podaci u njima direktno ili indirektno na ličnost ili djelatnost Fr. Račkoga, stoga i ovaj rad ima biografski karakter.

II.

1. Neobjavljena pisma, na koja želimo odmah upozoriti, jesu pisma Fr. Račkoga - J. J. Strossmayeru od 1858. do 1869.¹² U njima Rački govori o svome životu i radu u Rimu (1857-1860), zatim ocrtava kulturne i političke prilike u domovini.

¹⁹ Široka, Na Grobničkom polju, Rijeka 1912. str. 63-65.

¹¹ Jagić, o. c. ne donosi pisma u cjelini, već fragmentarno.

¹² Ova pisma, koja se čuvaju u Arhivu đakovačke biskupije, nisu bila poznata T. Smičićkusu, ni F. Šitiću, a njih ne spominju ni drugi autori u svojim djelima o Račkom.

Njihov broj za pojedine godine je ovakov:

1858 = 2 kom. (prilog, Ugovor između Kaptola i Zbora sv. Jeru)	1865 = 9 kom.
1859 = 5 kom.	1866 = 8 kom.
1860 = 9 kom.	1867 = 17 kom.
1862 = 3 kom.	1868 = 16 kom.
1863 = 16 kom.	1869 = 5 kom.
1864 = 12 kom.	

Odmah pada u oči, da nema među ovim pismima nijedno iz god. 1861. Najvjerovatnije je, da su izgubljena ili negdje zadržana. Da ih je bilo, to je pouzdano, jer iz Strossmayerovih pet pisama Račkomu (Šitiću, o. c. knj. I. str. 2-8) vidi se, da su slijedili odgovori Račkoga.

U prvim pismima zahvaljuje biskupu za pomoć i poticaj u njegovu radu. To ga »nuka«, da i dalje neumorno radi na naučnom polju, a naročito »rado bi u slovjen-skom narodu štovanje probuditi prema svojim velikim apoštolima; kroz koje on stupi u krug prosvjetljenih krestjanskih naroda« (21. I. 1856). Pomišlja napisati »bosansku« crkvenu i svjetovnu povijest, ako ostane još koju godinu »ovdje«. Tuži se na »burna vremena«, koja nisu pogodna za njegov naučni rad, stoga zasada kupi materijal, koji će izdati, kad nastupe bolja vremena. »U mene ima toga sijaset – ali nije vremena, da uredim«. Nada se, da ne će ni kasnije izostati biskupova »domo-ljubna potpora« u tom smislu. On želi, što više materijala pobilježiti i vidjeti, jer su »u vatic. knjižnici svedjer nova otkritja«. Želio bi također poći s Theinerom¹³ u napuljski arhiv, ali nema novaca. Trebalo bi mu samo 50 škuda. U idućem pismu već se zahvaljuje biskupu za 100 škuda namijenjenih za put u Napulj. Zatim piše: »Moj put u Napulj urodio jest obilatim plodom...«¹⁴

Theiner ga je uveo i uputio u raznolike naučne i društvene prilike tadašnjeg Rima, i to mu je omogućilo, da se brzo i sigurno snađe u rimskim naučnim krugovima i institucijama. S njime je stalno drugovao, dok je bio u Rimu. Ali ni Rački nije propustio priliku preporučiti Theinera »darežljivošću« biskupovoj; i biskup je položio 3000 škuda za štampanje Theinera djela.¹⁵ On će dalje po nagovoru Račkoga »prikupiti« listine za jugoslavenske narode, a Rački će mu napisati osnovu, na koju će trebati da se »obazre« u svom radu. »Uzemo jugoslavenske pokrajine i biskupije u obširnijem smislu...«

Krug je interesa Račkoga u Rimu bio širok. On se nije ograničio samo na nauku; odnosno historiju, premda je historiji i pomoćnim historijskim naukama posvetio svu svoju neisrpanu radinost i slobodno vrijeme, nego je osim toga posvršavao i mnoge druge poslove. Prije svega trebalo je progovoriti koju za slavensku liturgiju, natuknuti nešto o nutji, trebalo je preustrojiti i podići zavod sv. Jerolima i t. d. O tome on radije razlaže svoje osnove biskupu; negoli o naučnim pitanjima, o kojima opširno izvještava Ivana Kukuljevića.¹⁶

Kaptol sv. Jerolima treba doduše pomoći, ali »on treba« – nastavlja Rački – »da se ustroj prema okolnostima vrimjena i da stupi u uži savez sa našom domovinom«. O tome bi trebalo voditi više brige Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski episkopat. Kanonici treba da budu »... izkreni katolici i vatrni rodoljubi«, a ne da se imenuje onaj, koji se slučajno u Rim »dotepe«.

Uza svu potporu biskupovu u teškim rimskim prilikama on ne može puno učiniti u zavodu. Uveo je tek »novi red« u zavod, da ih prestanu zvati »Turchi bianchi«.

Poziva biskupa neka doduše u Rim, da se uvjeri, kako teško i za nas nepovoljno stoji naše stvari. On je najpoznatiji, da o njima otvoreno govori sa svim visokim crkvenim dostojanstvenicima. Pijo IX, papa (1846–1878), interesira se, doduše, za slavenske stvari, ali kakva korist od toga? Gleda sa simpatijom na »rusku carsku obitelj«, pomišlja na uniju, ustrojio je »poseban odbor« za »iztočnu crkvu u Turskoju«. Međutim, Odbor se usteže od bilo kakva raspravljanja i pomaganja u tom smislu, upravo poradi raznih katoličkih vlada, jer se vazda ovdje pita: »što će ovaj reći, što će onaj«. »U obće može se kazati, naš narod jest – ko što svuda – i ovdje vrlo slabo poznat«, svakako »manje poznate su naše i slovjenkoturske pokrajine, negoli Brazilija, Mexiko ili Indijak«. Razlog vidi u tome, što se pred stranim svijetom ne pokazujemo u vlastitom odijelu, već uvijek pod tuđim »plaštem«. Tako na čelu naše povijesti stoji: »sic vos non vobis« (nidificatis Aves).¹⁷ Zaista trebalo bi »svietu« kazati što jesmo. »U svom kratkom iskustvu uvidjeh ovdje, da biskupi i ini crkov-njaci francezki, njemački, španjolski ... ne samo vele, da su Francezi, Njemci, Špa-njolci ... nego i rade pobliže za narod francezki, njemački, španjolski; mi sami htjeli bi biti nekakvi univerzalisti...« (Pismo 8. IV. 1856). Zato se ovdje pronose koje-

¹³ Theiner Augustin, crkveni historik (umro 1875).

¹⁴ F. Rački, Izvaci iz kraji. osrednjeg arhiva u Napulju za jug. poviest (Arhiv za povjestniciu ju-goslavensku, knj. VII—1863).

¹⁵ Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, I. Romae 1863.

¹⁶ Smičiklac, o. c. str. 1–30 i »Prilozi« 153–219.

¹⁷ Tako vi, pitce, gradite gnijezda ne za sebe.

kakve vijesti o nama, a napose o našim turskim Slavenima, koji se bore za svoje »kuće i kućišta«, a ne kako se »skovalo u mozgu« nekih zlobnih publicista za »pan-slavističke tlapnje«.

Tuži se nadalje, kako Propaganda najmanje shvaća slavensku liturgiju. Ona zazire od narodnog svećenstva i slavenske liturgije, a ono bi upravo moglo ukloniti »razkolk između Zapada i Istoka. Postavlja se pitanje: Zašto Propaganda ne šalje u Bugarsku narodne biskupe i svećenstvo mjesto »talijanskih passionista«? On se »ničemu« ne nada od Propagande. Tko nju pozna, treba »ugrabit« ono, »što ona pruža«. Naravno, u cijelom tom poslu čovjek ne smije biti narodni zaneženjak ili crkveni fanatik; prvo se ne bi »dopalo« Rimu, a »drugo« bi ogadilo narodu. Na kraju svoje ispovijesti ističe, da je došao u Rim sa »svrhom«, da »podigne« zavod sv. Jerolima i da se »obogati« rimskim knjižnicama i arhivima, dakle, zaključuje on, u »oba« je slučaja »samo« narodna svrha. »Ova svrha mnogo stoji mene, a još više moje«. ¹³ Stoga će nastojati, da u nekoliko mjeseci pregleda i prepíše »važnije« rukopise, te će se povratiti kući, da ne bude »nikomu na teret« (2. IX. 1859). Za to mu se uskoro, kako ćemo vidjeti, pružila prilika.

Zanimljive su refleksije Račkoga o političkom kretanju u Italiji. Njegove simpatije, istina, nisu na strani Garibaldija ¹⁴ ni pokreta za ujedinjenje, ali on to svekoliko previranje pažljivo prati i iskreno i pravedno se o svemu izražava. Iako se živi u »uzburkanom« vremenu, koje jednima donosi pobjedu, a drugima poraz, tako da nitko »ne zna danas, što će se dogoditi sutra«, a ipak »duh narodnosti zamahuje cijelom Evropom, toga crkva i crkovenjak ne smije ignorirati«, jer bi se teško »osvetilo«. ¹⁵

2. Dok se Rački spremao otputovati u domovinu, javio mu je senjski biskup Ožegović, da bi želio, da on kao »theologus« ode s biskupom Šoićem na pokrajinski crkveni sabor u Zagreb. I tako već 18. V. 1860. piše on iz Fužina Strossmayeru, da je došao iz Rima. U istom pismu čudi se, da je biskup imenovan »viečnikom carstva«, ¹⁶ jer po svemu sudeći, to je mogao biti samo nadbiskup Haulik.

Odsada njegov interes više zaokuplja politika negoli nauka. Radio je tek nekoliko dana »s dopuštanjem« kardinalovim u nadbiskupskoj »pisarnici«, koja je »veoma bogata«, ali nepoznata i neuređena.

Iznoseći svoja zapažanja o politici, navodi među ostalim, kako je cijela Hrvatska, a napose Zagreb prožet »domoljubnim« duhom. Uvida se potreba uređenja našega odnosa prema Mađarskoj. Puno se očekuje od carevinskog vijeća. Ističe i to, neka se ne meće prokušana vjernost Hrvatske na »kocku«. Neka vlada dađe što prije ustav, jer može izbiti »buna« u Ugarskoj ili Italiji. A već se primjećuje, da se vlada plaši »izkreavanja« talijanske vojske u Hrvatsko Primorje, jer je imenovala barona Maroičića ¹⁷ »riječkim zapovjednikom«, da brani naše Primorje. Ako se ne »dobiju« »stare pravice«, ne će se naći oduprijeti talijanskoj vojsci, nego će joj se pridružiti. Što više oklijevaju u Beču, da uvažavaju »pravice hrvatske«, Hrvati se sve više približuju Mađarima. Uglavnom, zaključuje on, »ogorčenost je prevelika, a povjerenje nikakvo« (21. IX. 1860).

Navodeći i druga pisma još više černo popuniti naše znanje o prilikama iz god. 1860/61. Upravo stoga, kao i iz drugih razloga, treba ovdje pripočeti i »Program u početku 1861«, ¹⁸ nađen među pismima Ivanu Kukuljeviću, u kojem je Rački fiksirao osnovne principe državno-pravne politike pred »Veliki Sabor« (15. IV.—12. XI. 1861):

»1. Među Bosnom i Hercegovinom s jedne strane, i trojedinom kraljevinom s druge, ima biti ulazak i izlazak i prelazak prost, brez carine.

¹³ Podcrtali su sami autori sve tekstove u pismima.

¹⁴ Garibaldi Giuseppe (1807—1862).

¹⁵ Arhiv dakovačke biskupije (krateno = Arh.D.B.) fasc. XXVII pisma od 21. I. 1858. do 2. V. 1860.

¹⁶ Strossmayer je sudjelovao u speječanom carevinskom vijeću od 31. V. do 29. IX. 1860.

¹⁷ Maroičić Josip. (1812—1892), general topništva, tajni sarjetnik, a od 1860. podmaršal i zapovjednik u Rijeci.

¹⁸ Taj naslov napisan je rukom Račkoga. Uz »program« vidi se, da je bilo priloženo i pismo, kojega danas nema više u ostavštini I. Kukuljevića — Arhiv grada Varaždina, Zbirka Kukuljevićeva (pisma) broj 975.

2. U svakom ministarstvu, vojske, financijah i poslova izvanjskih, ima biti po jedan savjetnik; s jednim tajnikom, od strane trojedine kraljevine; predstavljeni od njezina sabora, a potvrđeni od kralja kao zastupnici njezinih potrebah.

3. Konzuli u Bosni i Hercegovini da budu iz trojedine kraljevine, predstavljeni od hrvatske kancelarije,²⁴ a izabrani od ministra izvanjskih poslova.

4. Austrijsansko poslanictvo u Carigradu da ima dva Hrvata; obzirom na Bosnu, Hercegovinu i tursku Hrvatsku.

5. Bar polovina oficirah, većih i manjih, na moru ima biti iz primorja hrvatskoga i dalmatinskoga. Primorci hrvatski i dalmatinski imaju osobito mornariti i vojevati na moru, a ne na kopnu.

6. Kancelarija u Beču neodvisna.

7. Pridruženje Dalmacije na temelju istoga hrvatskoga ustava.

8. Također kvarnerskih otokah.

9. Istre hrvatske.

10. Rieka Hrvatskoj potvrđena.

11. O zakonih građanskih i kaznenih, buduć jedni isti u provincijalu i u krajini, da imaju većati sabor hrvatski sa poslanici krajišnjici, i što sabor odredi ima se izvršiti u provincijalu i u granici; t. j. u cijeloj zemlji trojedne kraljevine. Također naredbe i uprave u javnom poučavanju pučkom i u državnopravnih i narodno-gospodarskih pitanjih.

12. Varaždinska krajina, jer je anomalija, nakon tolikih obećanjah da se ukine.

13. Senj budi slobodan.

14. Autonomija države hrvatske i sabora hrvatskog ima ostati za svagda na temelju c. diplome od 20. listopada 1860.

15. Međumurje povratjeno.²⁵

16. Ako se razmaknu granice austrijske na iztoku, sva zemlja pod jezikom slovinjskim ima biti pridružena trojednoj kraljevini.

17. Zakoni vieća državnoga dolaziti će na sabor trojedne kraljevine, koj će skrbiti za izvršenje.

18. Krunisanje, diploma inaugurale, zakletva imade se desiti u Zagrebu kao u Pešti i Pragu.²⁶

U pismu pak Ivanu Kukuljeviću (13. II. 1861) razvija on dalje svoje misli:

»Vrlo se radujemo, što u zagrebačkoj županiji Vašom odvažnošću narodna stvar toliku pobjedu održa! Još sriemška županija; pa izim varaždinske, od koje nadamo se pokajanju,²⁷ sve županije udariše liepim putem. Sada bi bilo od potrebe koju slobodnu riječ i Vladi i Magjarom reći. Posljednjim javno očitovati, da savez od njih zavisi — jer da Hrvati od svoga suverenstva ništa neodstupe ikakovu savezu za volju. Scienim, da što više i duže vijugamo, to gore po nas. Nadamo se, da će se Dalmacija pridružiti, a da nam se Krajina ne može oteći, pa zar da nismo onda dosta jaki, da uz povoljne evropejske okolnosti sami svoju ustavnu slobodu obranimo? ako ju sami nebudemo obranili, doista neće nam ju Magjari koji kao Magjarom, a ne Jugoslavjenom, hteli bi nam ju ojamčiti. Pa ja ne vidim razloga, k čemu nam dva gospodara, jedan u Beču, drugi u Pešti? Prestanimo jednom pomoć od tudjina izčekivati! Zar da budemo mediatne prirepiše?»

Na ovom mjestu valja uvrtiti i pismo (2. II. 1861) iz Beča I. Črnčića Račkomu, koje nije ništa manje interesantno. Ono otkriva mišljenje o ugarsko-hrvatskim odnosima, koje vjerojatno nije bilo samo Črnčićevo:

»Gdje je Hrvatom pamet, gdje Slovjenstvo, gdje ponos, gdje politika i mudrost?? Oni išću Magjarsku krunu, Magjarsku korist, a ne Hrvatsku, a ne svoju! Zar Slovjeni ne hte biti nikada i nigdar svoji?? zar moraju viekom robovati bilo ovomu bilo onomu? Narodi imaju prava što su narodi, što su ljudi, a ne što imaju kus nekakove

²⁴ Nakon okinuća apsolutizma kreiran je u Beču 5. X. 1860. »dvorski dikasterijs«, kao vrhovno nadležstvo za Hrvatsku i Slavoniju. Taj dikasterij 1861. pretvoren je u »Hrvatsku dvorsku kancelariju«.

²⁵ Šišić, Kako je Hrvatska izgubila Međumurje godine 1860/61 — Obzor Spomen knjiga, Zagreb 1936 str. 94—96.

²⁶ X (I. Kukuljević ?), Županija varaždinska i magjarsomanija u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1865: Cepelji—Pavić, J. J. Strossmayer biskup bosansko-hercegovački i sriemski, Zagreb 1900—1904 str. 467—470.

krune, kus nekakova željeza ili kamena. Ako li je Hrvatom do krune, neka svoju išću: ali teško kruni brez pravih ljudi. Ja se smijem Hrvatom, kada Magjara bratom zovu, političnim bratom Magjara!! O ljudjaci nad vse ljudjake! Ne znaju li kvavice, što kako i koliko Magjari proti njim snuju, kuju i djelaju. Svi viču da hte se s Magjari sdružiti, a nitko, da se Magjari s nami sdružite! S nami s nama, a ne mi s njimi, pak pod njih, pak kuku lele. Jur nam propalo Medjumurje...!»

3. Nakon raspuštanja sabora 1861. nastalo je duboko razočarenje u javnom životu Hrvatske. Pod takvim teškim utiscima bez nade u bolju budućnost građanski javni radnici, kao i poslanje 1848. okrenule i sada svoj pogled u prošlost. Otada prože naš eжелokupni književni život historiziranjem.

Rački je uza sav svoj rad na historiji došao i na misao, a premda još nije prestao razmišljati o svom povratku u Rim, da bude školski nadzornik. U tom cilju podastao je molbu nadležnim oblastima. Kako se to odvijalo, upoznaje nas sam Rački: »Stvari moje – piše ocu i majci – nestoje tako zlo, kako Vi mislite. Ja ću svakako u Zagreb, koj mjesec prije ili poslije. Ako imam gdjejkoga neprijatelja, imam još više prijateljev.« (18. V. 1862). Zaista tom prilikom bilo ih je koji su zagovarali stvar Račkoga, ali i onih, koji su bili protiv toga. U drugom pismu (4. VI. 1862) ističe:

»Moje stvari ovdje (t. j. u Beču – op. I. E.) dobro stoje. Predlog je kralju učinjen, te bi moglo biti u kratko potvrđen. Ako brzo ide, ja bi moglo biti imenovan za dva tjedna; ako bude duže ležao u kraljevskom kabinetu, moglo bi slediti za mjesec dan. Ja i biskup umolili smo svoje prijatelje, da taj posao potjeraju, a onaj isti dan, kada Kralj potpiše, prijaviti će mi brzojavom (telegrafom) u Djakovo. Kano savjetniku kod Kr. namjestničkog vieća spasti će u ruke svi višji poslovi crkveni i školski za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Najimenovanje za kanonikat zagrebački²⁷ slediti će samo po sebi.«

On međutim piše s manjim optimizmom biskupu Strossmayeru o svome imenovanju. Tako u pismu (17. IX. 1862) veli, da se jako boji za savjetništvo, jer »sporo ide, a tako zna hoće li lita biti »a quid tunc?».

Njega »tješić« savj. Utješenović, ali on se ne može osloboditi sumnje u uspjeh, jer se može prijedlog riješiti u »koriste Franje Sladovića.²⁸ Srdi se na hrvatsku »autonomiju«, jer se prijedlog odnosi na »naukovne struke«, dakle i po »diplomii« i po »patentne« »spadajući u našu samoupravu«, a međutim šalje se u »Staatsrath« i kraljevski kabinet. »K čemu nam onda Kancelarija? a Staatsrath valjda da dokaže svoju vlast preinači predlog Kancelarije i Namj. vieća! Tomu se naši ljudi pokoriše!!!«. Zadovoljan je, što nije poslao »zabvalnicu« u Rim. »Ja ću još kratko vrijeme pričekati, pa onda ostaviv svoju domovinu vratiti se u Rim.«²⁹ Tim bi se, naravno, odgodile njihove (Strossmayera i Račkog – op. I. E.) još kojekakve »osnove«. Hrvatske oblasti trebale bi podignuti svoj narod na vlastite noge, a ne da idu same »pužjim hodom«. One se rado have »triciama«, na pr. da se piše rogatim ž, a zar je preće rogato ž od škola, školskih knjiga, Akademije i Sveučilišta.

Bojazan Račkoga nije bila bez osnova. Neizvjesnost i obavijesti, koje je dobivao, razorile su kod njega nadu u uspjeh. »Pitate me – piše mu Miškotović – znam li što sigurna o Vašem imenovanju. Znam toliko za stalno, da je cijelo namjestništvo proti Vam. Boje se oni u Vas imati vjekoviti prikor svojih, neću reći zlih namjera, već bojazljivih popuštanjah. A izgovor im je, da niste odrasli u Antu. Budale...« (13. IX. 1862).

N. Voršak još je u svojim pismima opširniji i konkretniji o tome:

»Ja sam prvo neg mi je Vaš list dospjeo često propitkivao, kako je s Vašim imenovanjem, čim me to od prvoga časa vele zanimalo. Pošev njeki dan u našu dvors. Kancelariju potražio sam s Žanom Jurkovićem,³⁰ dali je kakovo rješenje od popečiteljstva financijah stiglo, pa mu ni traga ne nadjosmo. Svakako će veli dotični savjetnik još potrajati i mjesec danah, dok stvar do izvjestna rezultata dodje. Jeli tomu

²⁷ Imenovan je tek 1877. Šišić, o. c. II. str. 1–128.

²⁸ Sladović Franjo (1819–1892), kanonik; vidi Arh. Đ. B. fasc. XXVII (2. I. 1868); Jurković Janke XII/2, Arhiv JA.

²⁹ Šišić, o. c. I. str. 4–5.

³⁰ Jurković Janke (1827–1889), književnik, tada perovođa u Hrvatskoj dvorskoj kancelariji, a kasnije (1865) uz Račkoga drugi školski nadzornik.

kriv poznati nam dobro Gründlichkeit švabski, po kom i najpravednija i najprečnija stvar ticajuća se dobra naroda našega ima počekatí dnevatí red i pročetatí kroz sto i sto rukah ...».

»Valja mi vam spomenuti i to, da nemanjka ljudíj, koji neprestance s listovi svojimi pune tñi savjetniku Daubačiju,³¹ kao da Vi tobože toj zakućnoj i zamašnoj službi još dorasli nieste ...».

Nadalje umiruje ga govoreći, da će ipak njega »nazimeno vatí« savjetník Daubači, koji mu je još jednom o toj stvari per longum et latum govorio, »već stoga što je zadao rieč svoju Preuzv. g. biskupu našem u Vama.«³²

Dok je Rački dobívaó takve izvještaje, prema kojima je mogao samo dvojití u uspjeh svoje molbe, primio je i pismo (2. XII. 1862) Utješinovićevo, u kojem ga tješi, da nema »nikakva razloga« za uznemirivanje:

»... nepropuštjam odgovorití Vam, da nemate nikakva razloga, da se uznemirivate u obziru dotičnih predlogah. Vi ste tako od Bana, kao i od Kancelarije najtoplije preporučeni, i nadamo se skorom konačnom riešenju. Dakako neznamo da li neće šta biti i proti našoj volji, jer nismo poslednja instancija. Poradi preinačjenja sustavnoga u obziru dotičnoga miesta valjalo je opet pitatí namiestničko Vieće, ali proti Vašoj osobi ondí nije bilo nikada nikskova prigovora. Možemo sebi i Njegovu Veličanstvu čestitat, ako nam za rukom podje, da Vas dobijemo za dotično miesto. Nemislite da smo ovdi tako tiesnoga serca i uma, da držimo Vaše članke za pogibeljne. Da bi više bilo takovih razboritieh i znanstvenieh glavah kao sudjelovateljah u Pozoru, i on bi drugačiji bio, te nebi kadikad zabrazdijavo u gdiekoje branjevine, gdie će još nagrajisati, kako se bojim. Ako nebude osobitih uplivač s druge strane. Što nemislím, nadam se, da će Vam se naskóro želje izpúniti, a budite uvjereni, time i moje vlastite, jer vidim da bi Vaše namiestjenje služilo na veliku korist domovine naše.«³³

Iz pisama se dalje vidi, da nije samo Rački nestrpljivo očekívaó imenovanje za školskog savjetnika, već i mnogi njegovi prijatelji. »Mi svaki dana«, piše P. Matković, »željno očekujemo Vaše imenovanje za našeg školakog savetnika, da se jednom naše škole, koje su skoro propale, opet podignu«. (3. VII. 1862.) To potvrđuju još i pisma J. Miškatovića:

»Nemogu dosta naodgovoriti ljudem, jednako me upitkujućim, jeste li ili ćete skoro biti savjetnikom kod namjesništva. Što Vas domoljubi vrlo žele na tom mjestu viditi, s toga im je teško izčekivati ...».

»Istina je, da nam je žao, što ćete se u novom zvanju moći manje baviti knjigom i perom. Ali ja držim, koliko i jest vrano Vaše pero i koliko nam treba njegovih plodovah, da su nam još potrebnije dobre škole, koje ako sve dobro promotrimo, samo Vi možete iz sudanje nevolje podići. Kad to svršíte, pisati ćete i Vi i odgovoriti ćete nove pisce i mnogo čitateljstvo. A brez ovoga nema nam pomoći. Zato ćemo rad pregoriti koju godinu, da Vas nećemo onoliko poslena gledati na onom polju, gdje smo Vas dosada s radošću gledali.«³⁴

I onda kad je Rački definitivno imenovan zemaljskim školskim nadzornikom (9. II. 1863), nisu prestali prigovori njegovu imenovanju. Tako je nadbiskup Haulik neposredno pred imenovanje, prema riječima Račkoga izjavio: »Rački je učen i čedan itd., ali bojim se, da će biti odveć odvisan od biskupa Strossmayera.« (28. I. 1863).

Otada je Rački mogao razvijati svoju neiscrpnu radinost u tadanjem školstvu, gdje bijaše posla pune ruke. Svoje osnove razlaže biskupu Strossmayeru i ističe potrebu njihove realizacije. Ponajprije će nastojati, da »naukovne struke« centralizira, jer bez toga nema napretka. Starat će se, da gimnazije opskrbi »dobrim knjigami«. Dosada su se kod izrade školskih knjiga rukopisi slali u Beč ili Prag na »rasudbu«, a tome mora biti kraj.

Obavijestio je »učiteljstvo«, da se javi, tko je voljan napisati ili prevesti knjige za škole. Nešto će učiniti na unificiranju terminologije. Ali sada treba najprije obaviti knjige, kojih nema, a onda ih »usavršavati. Preparandije bit će naročite u

³¹ Daubači — Doljaki Ivan, savjetnik u Hrvatskoj dvorskoj kancelariji.

³² Vorkić Nikola XII/3, 4, 5; Jurković Janko XII/3—3.

³³ Utješinović Ognjeslav XII/1.

³⁴ Miškatović Josip XII/3, 4.

njegovoj brizi. Posla će biti »premnogo«, ali on ga se ne plaši. »Medu to epazio sam, da se sva birokratička mudrost dade potpunoma proučiti u osam dan...«. S obzirom na nacionalni položaj Rijeke, u njezinu je školstvu već učinio neke »odredbe«. »Imenito dao sam dvie ženske sukrumne učionice zatvoriti; njekima uzkratio dozvolu, drugima naložio, da odmah uvedu hrvatski jezik, poglavarstvo gradsko pozvao, da ustroji hrvatsku žensku glavnu učionu itd. Hrvatska mužka gl. učionu liepo napreduje. U prvom rezredu već ima učenikov 70...« Talijanska stranka digla je na to »graju« (13 i 21. II. 1863).

Tuži se dalje na slabosti u srijemskim školama.³⁵ Uvjerio se, da se u većini škola u Rumi nči njemački, tek u novije doba počelo se učiti »naški«. Zasada će dopustiti, neka se uče oba jezika, pa pomalo trebat će mladež pripravljati, da prati predavanja samo u »našem jeziku«. »U obće nigdje nenadjoh škole u tolikom neredu, kao u Srijemu.« »Ondje je pravi smiet i chaos.« Uzroci su razni, a glavni je nebriga municipija. U Vukovaru i Rumi valja što prije ustrojiti »ženske učionice«, jer prijeti jak njemački utjecaj. To se opaža i u drugim djevojačkim školama, napose u Varašdinu, gdje rado »švabekuju«.

Rački je u pismu (28. V. 1863) kancelaru Ivanu Mažuraniću ostavio najpotpunije svjedočanstvo o sebi, kao školskom nadzorniku, i o »prilikama u tadašnjem školstvu Hrvatske i Slavonije. Ono, dalje, svjedoči o njegovoj svestranoj brizi za usavršavanje i razvitak škola i o njegovu nastojanju, da se škola što više prilagodi konkretnim potrebama.

»Imalo je već stignuti u Beč moje izviestje s predlogom o iztrazi protiv Viekoslavu Golubu.³⁶ Ja se usudjujem ovim privatnim putem Vašoj preuzvišenosti preporučiti taj predlog, pošto je on pogodan i zakonu zadovoljiti i otkrivljenika sačuvati od konačne propasti, te neotrgnuti ga posvema iz naših rukuh, što bi uz toliku oskudicu učiteljskih silah po naše zavode bilo od velike štete. On je za časak izgubljen čovjek, ali na Rieci bi se oporavio.

Usudjujem se takodje istim putem preporučiti čim skorije riešenje od davna potaknuta pitanja o povećanju učiteljskih platjah na ovdiešnjoj višjoj realci. Ako to riešenje brzo nedođe, bojim se, da će taj zavod, koj se počeo liepše razvijati, jako postradati, jer valjaniji učitelji uvijek vriebaju, kako će odmaknuti na bolja miesta. Tako četvorica njih moli se na Rakovačku realku, te bi jih mogla samo nada ovdje pridržati, da će jim se sudbina do skoro poboljšati. Ako oni odavle otidju, nebi nam ino preostalo, van ih realku zatvoriti, ili inostrance, neviešte našem jeziku, amo pozvati; jer lučbara i prirodopisaca u koliko mi je poznato, medju našimi neimamo. I to je velika nevolja, što su nam tako skromna učevna sredstva, da neimamo više kandidatah za prirodoslovne znanosti. Realke bi nam bile potrebne bar u svakom povećem miestu, nu mi nismo u stanju ni obstojeće dobrimi silami obskrbiti, a naraštaj će nam kasno dospjeti uz tako malen broj kandidatah, osobito za prirodoslovne i tehničke struke. S druge strane, ako i u tih zavodih nebudemo napredovali, promet, obrt i trgovina, preći će u tudje ruke, kako je već i sada u njihovih s veće česti, pa onda na čast nam željeznice i brodivo riecke. — Stoga preporučam, da bi se čim prije riešio predlog o pripravnom učiteljstvu kod ovdiešnje višje realke za kandidate nižjih realkah. Bivši u Vukovaru hteo sam potaknuti pitanje, da se ondje ustroji nižja realka — ali obzirom na slabu támošnju glavnu učionicu i obzirom što ni sadanje realke nemožemo popuniti učiteljskimi silami, moradoh odustati od svoje nakane. Potaknuo sam pitanje, da se u Osiekn nižja realka, koju bi rado grad utemeljiti, epoji s nižjom gimnazijom, što će se na skoro visokoj Kr. dvorskoj kancelariji podnesti.

U obće vidim, da bi trebalo koješta popuniti u naših zavodih, a mnogo toga na novo uvesti, Tako na pr. trebalo bi preparandije posvema preustrojiti, inace nećemo imati mnogo realne koristi od naših nižjih učionah; trebalo bi nedieljne učionice urediti, pa shodne knjige obzirom na obrt (za varoši i trgovišta) i ratarstvo. (za sela) sastaviti i izdati.

³⁵ Arb. B. E. fasc. XXVII.

³⁶ Golub Vjekoslav (1819—1891) srednjoškolski profesor, tada direktor u osječkoj gimnaziji. O njegovu slučaju vidi epise Hrvatske dvorske kancelarije pres. br. 314 u Državnom arhivu u Zagrebu.

Ali evo to ići će jako polagano ili nikako uz naša sredstva i uz takovo ustrojenje školske oblasti kod Kr. namiest. vieća. Čujem, da će se do skoro imenovati drugi školski nadzornik; meni će biti to malo s gledišta vlastite udobnosti, ali stvari neće se ništa koristiti ili samo u toliko, što u II. Odsjeku Kr. vieća biti će tada jedan koncipista više. Opetujem jedan koncipista više; jer sada školski nadzornik piše dekrete za imenovanje učitelje, sastavlja odgovore na duhovne stolove i izvještuje o strogo didaktičkih školskih poslovih u siednicah. S malenkostimi obtrčen, s pisarijom, koja bi mogla obaviti valjani praktikant, obteretjen, nemože pomisliti na poboljšanje i usavršavanje našega školstva. Upravo to je nevolja kod sadanjega namiest. vieća u obće, što glave pojedinih odsieka moraju biti perovodje: te jim najmanje ostaje vremena za ono, što bi po svom zvanju raditi imali.

Ja ovdie negovorim sebe radi, jer kada bi mi stalo do nerada, to bi se veselilo drugomu školskomu nadzorniku, jer bi neki poslovi njemu pripali, a meni opet lakše. Na ovdie radi se o napredku našega naroda, o razvitku naših učilištah. Uz ovaj pako organizam školske oblasti moramo biti zadovoljni, da sačuvamo ono, što smo primili god. 1860, iz drugih rukah. Dok su školski savjetnici primili samo naredbe od ministarstva nastave, dotle ovaj ustroj mogla je biti prekrasna. S toga ili bi trebalo kod Kr. dvorske kancelarije ustrojiti kakvo školsko vieće, ili preustrojiti zavod nadzornikah kod Kr. namiest. vieća, da zemaljaka školska oblast uzmagne izradjivati i podnašati dvorskoj kancelariji predloge o razvitku naše javne nastave.

Posljednje nemože se izvesti, dokle god školski nadzornici nebudu imali samostalnjiji dielokrug kod Kr. vieća, t. j. dok nebudu u svom dielokrugu neodvisni od tako zvanoga »Unterrichtsreferentä«²⁷ (sada, tajnika Mihalića),²⁸ upravo kao što je ini savjetnik u svojoj struci neobdvisan od drugoga. Nadzornik drži se za najmladjega savjetnika, ali on u bitnosti nije savjetnik Kr. vieća, jer mu je dielokrug i vlast mnogo užja. Zatim trebalo bi nadzorniku podčiniti i Kr. pravoslovnu akademiju, ili ako budu dva nadzornika, jedan imao bi nadzirati akademiju i srednja, drugi nižja učilišta. Napokon imao bi se preustrojiti školski odbor s dielokrugom strogo didaktičkim a glasom dakako savjetujućim.

Preuzvišeni gospodine! Ove promjene dale bi se izvesti administrativnim putem bez povriede budućega zakonarstva. Ali tim putem teško će se oživotvoriti, ako sama Kr. dvorska kancelarija Kr. namiestničkome vieću upred nenaznači gorsopomenutih načelah, koja bi imala vladati u dotičnoj osnovi o dielokrugu šk. nadzornikah, štoto ju ista Kr. dvorska kancelarija tražila je od Kr. vieća u dopisu na nj upravljenom prigodom moga naimenovanja.

Iz rečenih razlogah još sada leži u nas osnova odborom izradjena o jugoslavenskom sveučilištu...

Uzeo sam si ovu slobodu privatnim pismom uteci se k redoljubju Vaše preuzvišenosti, od koje se najviše nadamo pomoći našem u svakom obziru zaostalu narodu.»

Naokoro se požali Rački i biskupu na svoj položaj. »Moj položaj nije baš najugodniji. S nekih strana »udara« se na »učiteljstvo«, kao na »potporu opozicije«, a on mu ne može ništa »prigovoriti«, jer vrši svoju dužnost. »Ja nastojim, da svoj položaj upotreblim čim korisnije, jer bi se mogle dogoditi, da brzo odstupim.«²⁹ On bi mogao učiniti mnogo za škole, ali pod postojećim prilikama nije mu to moguće. Za ilustracija tih prilika valja pripočeti pismo bana Šokčevića (1860-67) Račkomu: »Buduć da Vi, prečastni Gospodine, na službenimi svojimi putovanji dolazite u doticaj s raznimi ljudmi; te nemogu da Vas prigodom ovom nečinim pozornu na to, da je dužnost činovnika kraljevskega svagdie i svakom prilikom, uza ponašanje umiereno, zastupati otvoreno i odvažno načela i nazore vlade, tjer, uza oduševljenje za javnu službu, pokazati otvoreno odanost svoju prema vladi. Takovo držanje očekuje vlada dapače vlastna je zahtievati od činovnika svega, naprotiv pako činovniku, s kojega uvjerenjem se neslažu načela vlade i komu, po svom osvjedočenju nije moguće podpirati nakane vladine prosto je, kao čovjeku poštemu i otvorenu, ostaviti drugima

²⁷ Rački aludira na »Unterrichtsreferent«, kao vrhovno nadleživo za školstvo u čitavoj monarhiji.

²⁸ Mihalić Marko, tajnik hrv. vlade.

²⁹ Arh. D. B. fasc. XXVII.

rukama miesto, na kojem, po svojoj misli, nemore radit za dobro i za korist domovine.⁴⁶

Uza sve to Rački nije odstupio, kako je najavio, jer su ga od toga prvenstveno odvratili prijatelji: »Ti da ne odstupljuješ — piše mu V. Pacel — ni na koji način: to ti je želja svih nas, to ti pozdrav od Vežića⁴¹ i Matunca,⁴² kojim sam to na pol' ustija rekao, i koji su se veoma trgnuli na te glase. Ti znaš i sami najbolje, da sam Bog zna komu bi naše školstvo u ruke palo — pa onda jao si ga' svemu.«⁴³

Od svih prepreka i smetnja, s kojima se Rački kao školski nadzornik sudarao, najviše ga je ipak iserpljivala materijalna neimaština škola i nedovoljan broj nastavnog osoblja. Upravo šezdesetih godina prošlog stoljeća odlazili su iz Hrvatske strani nastavnici, prije svega Nijemci. Njihova pak mjesta valjalo je popuniti domaćim sinovima. Rački se našao u neprilici, jer je u to vrijeme bio veoma tanak sloj domaće inteligencije, a i ono, što je bilo, radije je išlo u »Amt«, nego li na škole. Pomagao se najviše tako, da je namještao maturrante, eksklerike i dr. kao suplente. Jedino je Rijeka u tom bila izuzetak. Primio je i namjestio po školama mnoge Slovence, koji za njega ne bijaše »studinci«. Školstvo je također puno trpjelo zbog nestašice prostorija. U nekim mjestima bio je to osjetljiv i težak nedostatak školskoj nastavi, tako da su škole mogle primiti samo polovicu upisanih đaka, a ponegdju morale su se i zatvoriti zbog neprikladnosti i neupotrebljivosti zgrada za nastavu. Osim toga bilo je još i drugih neimaština.⁴⁴

Pa i u takvim prilikama Rački je radio na prosperitetu školstva u Hrvatskoj i Slavoniji, a istovremeno je pratio i pomagao školstvo u Dalmaciji⁴⁵ i Vojnoj Krajini,⁴⁶ iako je znao da nije persona grata tadašnje hrvatske vlade. Ona je naime (1865), protivno njegovoj želji i stvarnim razlozima, izuzela iz njegove kompetencije srednje i više škole i povjerila ih Jurkoviću, a njemu ostavila pučko školstvo.⁴⁷ Tom prilikom ponovo je Rački iznio razloge kancelaru I. Mažuraniću,⁴⁸ koji govore za to, da se njemu povjeri nadzor nad srednjim školama, jer će to biti na njihovu korist s jedne strane, a s druge. Preostalo bi i njemu više vremena za književne radnje. »S toga usudjem se zamoliti Vašu preuzvišenost, da kô što bi i pravdom bilo meni kao prvom nadzorniku ostanu srednja učilišta, a da se Jurkoviću povjere pučke učionice. Ako bi možebit, kako se plašim, ta stvar za mene nepovoljno već riešena bila, molim Vašu preuzvišenost, da uvaživ navedene razloge takovu naredbu, koja je samo upravne naravi preinačiti blagoizvoli...«⁴⁹

4. O njegovu književnom radu, dok je bio školski nadzornik, nema onoliko podataka u prepisci, koliko bismo mogli očekivati. Oni se uglavnom mogu svrstati oko tri momenta.

Zanimljivo je, da je P. Preradović bio prvi, koji je poticao Račkoga, da se lati pera pa da napiše povijest našega naroda, komu manjka taj »krstni list«, i zato ga ne poznaju drugi narodi. »Po Vaših većih i manjih dosadanjih povjestnih pokušajih sudim, da ste Vi jedini kadar to važno djelo dostojno izvesti i osvjetljati sebi i rodu lice«. (3. III. 1862.) Rački je oduševljen, što se Preradović dodirnuo misli, koju je on već odavno nosio. Vrijedna je pažnje i njegova zamisao, na koji bi se način došlo do takve historije: »Vi me presvietli gospodine! nagovarate, da uzpišem povjest našega naroda. Slažem se posvećama s Vami, a tako misle svi našinci, da bi trebalo što prije dati našem narodu u ruke taj krstni list. Ali s druge strane, što više bavim se od nekoliko godin sakupljanjem dotičnog gradiva, to više uviđam koliko je taj trieba muke i truda. Po mom osviedočenju malo bi nam se pomoglo, kada bi tko pokupio

⁴⁶ »Personalna Račkoga br. 1184.

⁴¹ Vežić Vladislav (1823—1894), pjesnik, a u to vrijeme javni bilježnik u Varaždinu.

⁴² Matunci dr. Martin (1823—1910), ravnatelj varaždinske gimnazije.

⁴³ Pacel V. XII/11.

⁴⁴ Bartolić I. XII/4; Modrošić XII/3; Rožman XII/1; Šoić V. XII/7; Zimbrich XII/1.

⁴⁵ Klaić Mihovil XII/1.

⁴⁶ Sveučilišna knjižnica R. 5844/2 (Rački — Mažuraniću).

⁴⁷ To je pitanje bilo dugo predmet raspravljanja kod nadležnih faktora. O njemu nikad nije bilo jedinstvenog mišljenja, a nagone ne o tome, koje škole treba povjeriti Jurkoviću, a koje ostaviti Račkom. Hrvatska dvorska kancelarija, pra. 346/1864 i 374/1865.

⁴⁸ Prvi put 28. V. 1863.

⁴⁹ Sveučilišna knjižnica R. 5844/3.

ono, što je dosle sabrano. Za našu poviest mnogo još leži u listinah i rukopisih, koje treba proučiti. Isto tako slabo bi nam koristila povjest politička; nam treba s njom skopčati i državnu, književnu, umjetničku itd. da bude pravo zrcalo naše prošlosti. Misle njeki, da bi se imala najprije obielodaniti kratka povjest — ali ja opazih, da pošto treba nam proučiti sve izvore, kratka povjest nebi bila ino, van izvadak iz velike. Tko dakle umie napisati kritički veliku povjest, taj će znati i kratku, a ova nemože se prije sastaviti, dok ne bude ona. Ja kupim materijal; postane li pako iz njega kada sgrada, višit će od okolnostih, u koje dodjem.» (15. III. 1862). O svojoj nakani pisao je kasnije i biskupu, da priređuje I. knjigu »jugoslavjenske poviesti«, a zatim V. Paceln javlja, da pripravlja za tisak »I. dio hrvatske historije«. Međutim, svoju namjeru tada nije izvršio, — a ni poslije — jer u svom pismu (17. VII. 1879) piše Jagiću, da ga »grde«, što nije priredio za štampu I. knjigu naše povijesti, »koja je malo ne gotova, ali trebalo bi ju pregledati i počešljati«, a na drugom mjestu veli: »Bio sam naumio izraditi I. knjigu naše poviesti, koja mi od više godina leži, a sad mi potres i tu osnovu poremeti.«⁶⁰

Od 1864. do 1866. uređivao je i izdavao Rački »Književnik«,⁶¹ koji je svojim prilozima obogatio tadašnji kulturni i nančni život Hrvatske. I još prije nego što je taj pothvat oživotvoren, upoznao je Rački najprije s time P. Preradovića: »Mi bismo rado ovdje započeti strogo znanstven časopis u svezkih miesečnih (izdavati)«. ⁶² Istovremeno, ali postepeno, otkriva on tu nakanu i biskupu Strossmayeru. U prvom redu ističe, kako nam treba znanstvenih časopisa, zatim kako će »Književnik«, što ga kane izdavati u Zagrebu, »gojiti« znanstveni duh na književnom polju, »dok se ne oživotvori Akademija; stoga molim novaca za I. svezak. Uvjetava dalje biskupa, da ne će požaliti taj trošak, a da bi ga oduševio i pridobio za svoju osnovu, hvali se, da je taj pothvat iznad očekivanja naišao na odziv. Pisci, a osobito profesori, poslali su toliko gradiva, da ga ima unaprijed za dva svezka.«⁶³

To književno ostvarenje bilo je zazorno vladajućim krugovima u Beču, stoga su već u početku izslježenja »Književnika« izbile razne prepreke, koje nisu ni kasnije posve uklonjene.

U dva navrata pisao je Rački I. Mažuraniću, a kakvim je peripetijama skopčan književni rad i kako on iziskuje od pisca samoodricanje, a upravo stoga on se boji, da će posvema »usahnutie naša knjiga, i onako preslaba, ukoliko se prestanu njome baviti »ono nekoliko ljudi«. »Mene i sada ta dojakošnja kakova takova radnja mnogo požrtvovanja stoji, a neznam neće li me u ovih neugodnih okolnostih i zdravlja statie. Njega zabrinjuje sudbina »Književnika«, kojemu se podmeće sad ovo sad ono, a u tome on vidi njegovu propast. »Ja bar lasno da ću odestupiti od uredništva, te mozebit samo u tišini moje sobice raditi na hrvatskoj poviesti a javno djelovanje odgoditi na sretnija i bolja vremena, ako ova ikad doživim. Izkustvom ovih dviju godina osviedočih se, da u nas književna radnja samo trnovim viencem uradja, te da se ono, što se u drugih naroda zaslugom zove i nagradjuje, u nas priekim okom gleda. U nas su barem oni mirniji, koji se knjigom ne bavez.«⁶⁴ U pismu pak (8. VII. 1865) I. Črnčiću veli, da ga ne bi prekoravao za pogreške u njegovu članku, kada bi znao, kako se »Književnik« tiska. »Ja pročitam svaki članak historički, Jagić filološki, a Torbar prirodoslovni ... Mi imamo malo vieštih slagara, sami nemožemo izpravljati, neimajući kada, što »correctora«, koga plaćamo izpravi, dobro, najviše ako tko od nas pregleda gdjekeoji članak, pak onda mirna Bosna. K tomu uzmite, da za svaki svezak treba nam 40-50 pisanih araka, da za taj materijal imamo se sami brinuti; da veliki dio sami napišemo itd. — pak promislite, jeda li može »Književnik« biti bez pogrešaka.«

Osim uređivanja »Književnika« preuzeo je Rački na molbu (8. XI. 1863) »Društva za povjestnicu i starine Jugoslavenah« redakciju »Arkiva za povjestnicu jugoslaven-sk«, kad se I. Kukuljević zahvalio poradi »nagomilanih« poslova. »Slavno društvo!

⁶⁰ Potres od 9. XI. 1880. (Obraz 15. XI. 1880).

⁶¹ Književnik, časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku i prirodne znanosti, 3 knjige (1864-1866).

⁶² XV-11/AIX-11.

⁶³ Arb. B. B. fasc. XXVII; Šišić, o. e. I. str. 16-17.

⁶⁴ Sveučilišna knjižnica R. 5844/2.

Prem sam mnogimi poslovima to zvaničnim i književnim veoma obterećen, držim ipak za svoju svetu dužnost sve sile napregnuti na obće dobro naroda. Budući dakle društveni »Arhiva« ostade bez urednika tim, što se zaslužni predsjednik društva zahvali na uredništvu, iz navedena razloga primam poziv slavnoga društva upravljen na me cijenjenim dopisom od 8. studenoga o. g. br. 77, te drage volje uz sve ostale poslove primam uredništvo »Arhiva«. Dočim taj teret dodajem ostalim poslovima svojim, činim to ne toliko iz pouzdanja u svoje slabe sile, koliko u nadi, da će me dojakošnji vrijedni urednik ne samo savjetom nego i bogatom arhivskom sbirkom svestrano podupirati i da će ostali također prijatelji narodne poviesti dieliti sa mnom trud uredništva.⁵⁵

Međutim, iako se Rački tuži I. Črčiću, da mu je Društvo historičko »aprtilo« redakcija »Arhiva«, ipak »Arhive« (knjiga 7, 8, 9, 10, 11 od 1863 do 1872) i dalje nosi »uredio Ivan Kukuljević Sakcinski«. Prema tome Rački nije preuzeo redakciju, kako izlazi iz citiranog pisma. Da do toga nije došlo, možda valja tražiti razlog u razmišljanju u politici i nauci (Akademija), koje pada u to vrijeme, između njega i Kukuljevića.⁵⁶

U tu kulturnu problematiku toga razdoblja ulazi i to, da je Rački ozbiljno nastojao izdati »Beletrističkim«, a po mogućnosti ilustrirani časopis »za našu ženskad i obitelji, jer nam se ženski spol čitajući njemačke pokvarene romane veoma tuđje.«⁵⁷

Razumije se, da je bilo u nas tada još manjih i većih ostvarenja u kulturnom životu. Bilo je naučnih i književnih plodova Račkoga⁵⁸ i njegovih drugova, rasutih po dnevnicima (Pozor), brošurama itd., ali o tome korespondencija Račkoga ne pruža podataka, a van nje istraživati prelazilo bi okvir naše teme.

Jedno je pouzdano, da je on bio glavni pokretač i nosilac književne radinosti, koja se uglavnom stjecala oko »Književnika«. Stoga je s punim pravom pisao (1866) Jagić Račkomu u Peštu: »U Zagreba vlada na polju književnom potpuno mrtvilo; pokle nas Vi ostaviste, nestaje nam onaj, u kojega bi se jedinjavale sve pomisli, želje i osnove naše...«

5. Čim je Rački došao iz Rima, bio je iznenađen antihrvatskim strujanjima i izgredima u Rijeci, koje je podržavala i izvodila strana ruka na štetu hrvatskog naroda. Da bi se to paraliziralo pisao je on (21. IX. 1860) Strossmayeru, da treba neodložno postaviti na čelo riječke uprave mlađu odanu i narodna. Po njegovu sudu takav je Cimiotto,⁵⁹ rodom riječanin, »dušom i tijelom Hrvat, koji je tada bio u Zadru. Riječka županija ne treba nimalo »talijanštine«, jer je sva »strogo« hrvatska. Ona je najvažnija u našoj domovini, njoj trebaju domaći sinovi, a ne Talijani.

Poznajuci prilike u Rijeci, ni Rački ni Strossmayer nisu se oduševljavali za proslavu na Grobničkom polju (25. IV. 1862), bar ne u to vrijeme. Istina, Strossmayer se odazvao pozivu riječke županije, da će prisustvovati posveti županijske zastave,⁶⁰ ali to je vjerojatno učinio, koliko iz eklenosti, toliko iz kurtoazije, inače bi bila izlična pisma Račkoga u tome predmetu: »Biskup, kako Vas poznato« — piše Rački svojim roditeljima — »pozvat je za kuma kod blagosilvanja županijske zastave na Grobničkom polju. Mi bi radije, da se ta svečanost odgodi do jeseni ili bar do druge polovine dojednoga mjeseca. Onda bismo došli, a sada teško...« (13. V. 1862). On je bio još konkretniji u pismu I. Vončini, gdje stoji i ovo: »... Beč se tako pobuni proti biskupu, da bi ga svojoj politici rado »žrtvovao«, kada bi bio »jegur«, da uzmeo duže vremena po svojoj volji »čerevinom upravljati«. Dakle, možda bi napravio Beču — tako je sudio Rački — bila ta svečanost na Grobničkom polju zgodna prilika, da biskupa »žrtvuje svojoj politici.«⁶¹

Ali V. Pacel i F. Suppe bili su uporni u svojim molbama, dakako bona fide, ističući: »... ako biskupa ne bude ovamo, ne će biti niti svetkovine, jer ota je baš radi njega odredjena i dobila je upravo s njegove pritomnosti; njeku vrijednost, a ovako

⁵⁵ Arhiv grada Varaždina, Zbirka Kukuljevića br. 962.

⁵⁶ Jagić, o. e. I. str. 150—152; Sitić, o. e. II. str. 24 (bilješka).

⁵⁷ Arh. D. B. fasc. XXVII. t. V. 1864.

⁵⁸ Smičklas, o. e. str. 1—54.

⁵⁹ Cimiotto Josip, dvorski savjetnik i vijećnik Stola sedmorice u Zagrebu.

⁶⁰ Spomenica Maurovića, Beograd 1934. str. 317—319.

⁶¹ Sitela, o. e. pisma; original se čuva u Korespondenciji Račkoga, koji ne možemo doznati u cijelosti, jer je preoprtiran.

je ništa.⁶³ Oni su jamačno mislili, da će prisustvo biskupa bar ublažiti nevolje njihova grada, iako ih ne će ukloniti. Tako bi bili jači i izdržljiviji u borbi s agentima Beča i Pešte. Suppe je istodobno tom prilikom u općim konturama ocrtao političke odnose u Rijeci, koji dakako nipošto nijesu bili povoljni za hrvatski živalj. Tako u pismima Raškom (11. II. i 9. III. 1862) pored prijedloga o izdavanju jednoga lista u hrvatskom duhu, za koji moli kauciju,⁶⁴ ističe, kako se Riječani nalaze pod apolturnom upravom i terorizmom c. k. redarstvenog povjerenika »Talijana«, koji ne zna ni riječi hrvatski, a vlada se kao neki »paša«.⁶⁵ On je nagovarao ljude, neka podnesu »peticia«, da se Rijeka odcijepi od Hrvatske. Zalosno je, kad zemlja mora hraniti »ovakove zmije i pljattati ih«. Policija je kriva najviše svim »ročkim neredom«. Šef redarstva pretendira javno, da je svemogućan, on je pravi »arlekin talijanski«, koji se ne obazire na »ničegove« naloge, nego samo bečkog policijskog ministra. Time se on vladi očito izrugava i slijepac može uvidjeti, da on ovdje buni narod protiv hrvatskoj vlasti.

»Šta se čuje od naše kancelarie« pita se Suppe u istom pismu. U Rijeci govori se o tome svašta, dapače i to, da će ukinuti i nju. On u to ne vjeruje, ali razni utupci Madarima sijn sumnju i nepouzdanje u našu samostalnost. Zanimljiv je dalje njegov sud o višim organima vlasti. »Naše više oblasti pako su tako podle, da njima više stoji do mnjenja jednog tuđjeg redarnika, bio on kakov mu drago, nego do išijega drugoga...« Vrhovni organi vlasti smatraju višom »volju c. k. nezakonitog redarstva, nego svojeg vlastitog organa Velikog Žup., dostojanstvenika kraljevine.« »To ide na veliku štetu narodnih interesa. Naši »mudri« državnici zapostavljaju narodnu politiku »pred šibom policajministra, od koje trepću, i koga poštuju u svakom njegovu najnižem organu, makar on bio prosti širok«. »Mislimo imati u Dvorskom Kancelaru muža, koj će bditi nad srećom našom, ali vidimo da u Kancelariji vlada birokratički dub kao kod Namiestništva. Naše oblasti zabacuju svaku novinu, koja smjera na korist naroda. Još se nije dobila ni potvrda statuta društva »za razprostiranje pučkih knjigah« u toj županiji. Valjda i ta nedužna stvar nije hrvatskim oblastima po volji, ili bolje njihovim gospodarima. Vrijeđa se naša »autonomija«, jer se u svemu popušta »tuđincem«. To se naročito vidi kod hrvatskih ustanova i nadležstava, jer ih se hoće diskreditirati u očima pučanstva. Počelo se tako, da se »platje« činovništva reduciraju na toliko, da moraju »kraćati«, samo da se »omrzne narodu, ili da se razpadne uprava, na korist centralnih financiah, tako da bi Hervati morali štediti za Nemce, koji će imati tim veće platje, što mi budemo imali manje, a narod će platjati svedjednako«. Ide se dakle za tim, da se pokaže nemogućnost hrvatske uprave u Rijeci, poriče se stručnost hrvatskom činovništvu, a stalno ističe njegova neulojalnost prema centralnoj vlasti. Suppeove navode potkrepljuju također pisma Fiamina,⁶⁶ Pacela⁶⁷ i Slamnika.⁶⁸

Tome se pridružila skupocina i svakojaki porezi. »Ovih danah dobila je ova županija odluku, da se moraju podverći obertnici županije platežu prtreza što spada za uzdržanje tergovačke komore na Reci, što je županija na zahtevanje obćenito pučanstva ukinula bila. Sađ si mislite da naši seljaci oštari popisani kao obertnici platjaju porez za komoru talijansku, od koje nitj neznadu imena, dočim puk pada od gladi i nevolje. Komora nećini ništa za županiju dapače radi proti županije«. Županija nema nijednoga svoga »zastupnika« u njoj. U komori sjede Talijani, koji »beru debele plaće«. »Quousque tandem!«

U kotaru bakarskom također »idu stvari veoma zlo«, jer se u magistratskoj blagajni pokazuje deficit od 10.000 for. za pokriće troškova. Uz druge nevolje uvjetovat će to teške posljedice, jer narod »obteretjen« time pristat će »na sva zla«. U ovim pismima ima još i drugih detelja.

⁶³ Pacel V. XII/2.

⁶⁴ Na negovor Račkoga Ambrosa Vranječanyn posleo je kauciju za taj list svome bratu Ivanu u Rijeku, koji je svojom neupućenošću otkrio to polleiji, i tako je stvar prepala. Urednikom je trebao biti prof. Kasali.

⁶⁵ Tad je bio šef državne policije u Rijeci Calimberti.

⁶⁶ Fiamini XII/1—12.

⁶⁷ Pacel V. XII/1—5.

⁶⁸ Slamnik XII/1—9.

U pismu od 23. V. 1862. izvještava Suppe Račkoga o svibanjskom događaju na Grobničkom polju.

»Danas sam opisao nedeljni događaji i odpravio u Beč na Preuzviženoga Kancelara,⁶⁸ jer znadem da Vi nećete sve znati što se dogodilo, a morda ne biste htjeli onako opisati sve kako što je bilo. Mi smo sad ostavljeni medju pustahijama, i ćemo svaki od nas morat svoja kožu čuvati. Tamo smo došli pod domaćom upravom da se razbojnici mogu po gradu slobodno baniti, gde imaju silu vojske i siaset svakojakih poglavarstvih. Dočim se danas zaključila Deputacia od tergovacke komore, koja ide u Beč za bog zna kako Caru tumačiti stvar... čuje se glasiti po gradu, da se sutra spravljaju nemirnjaci deržati nekoju svetkovinu i blagosloviti njihov madjaraki barjak, pak da će zatim doći u grad i navaliti na naše kuće — to je javni glas, koj će imati valjda nešto istine u sebi. Mi živimo dakle medju razbojnici u austrijskoj Deržavi... Nemogu Vam opisati žalost, koja nas sve obuhvati radi gadnoga nedeljnoga događaja, okamenjeni ostadosmo i osramotjeni, da nam duh sasvim iznemogne. Sad bar ćete poznati naš strašni položaj na Reci, sada će naša gospoda na čelu vlade bar vjerovati kakovi se ovdě neredi, i smioni čini bezstravno izvadjati! Kad sam ja Banu i ostaloj gospodi kazivao da treba energičnih merah protiv zlobnosti rečana, i najme protiv Magistratu i ostalim kolovodjam, oni su mene deržali za preteranca. Smaičić⁶⁹ je moja nastojanja osujetio... Gladio je Rečane, jer je uvěk mislio da će tobože njihovu priverženost si steći, i popularan postati sa popustljivošću. U svemu im je na ruku išao dokle je sve izkvario i demoralizirao do onog stepena, kog ste viděli. Sada sudite šta će biti iz ovog pučanstva, koga vode nekoliko lopovah, koji zaslužie već od davna da se bar od ovud progone. Molim vas čitajte »Tempo terstjanski, pak ćete viděti kako se puk puna protiv našoj vladi, i kako se počelo već od nekoliko današ buniti protiv našoj svetkovini. Čitajte telegram iz Rēke, koj kaže »fu intimato per parte della Città di non entrarvi« našem pohodu to jest. Nije li ovo dokaz da je onaj, koj je telegrafirao znao za urutu? nije li to buniti narod očevidno? Poznati dr. Gjačić⁷⁰ dopisnik Tempa neprestaje dakle u sada buniti protiv zakonitih Oblastima, pak se ovaj lopov iz Lovrana još od ovud neprotera?... ako se ovakov lopov još nekazni, to onda je jasno da smo mi Hrvati izdati i prodati, što moram tim više vjerovati, ako motrim deržanje c. k. Policie pram nam, i iste vojske, koja tek nakon tolikih pozivah je došla u nedeljnu na polje za red učiniti... Smaičem nećete nikada mir povratiti, jer uprav njegov nesretni izbor za Župana je stvari na današnje stanje doveo, on nema sposobnosti za ravnati ovakova tri municipia, a njegov ugled je infra zero, kako znate. Ja sam prijatelj mu privatni, nu kao domoljub i pošten čověk nemogu reći imo nego da on nas je žertvovao svojoj pohlepi za popularnošću, svojoj nestalnosti, i svojem neznanstvu i prošlosti! — Svaki drugi Župan nebi bio našao ovdě niti stotinski dio odpora što ga on odmah s početka nadje. Nesreća najveća po narod biaeše ovdě imenovati Župana, koj već radi svojih precedenciah, i radi odnošajah i prijateljstvih najužjih sa prvimi nemirnjaci, nije nikada mogao biti imenovat glavom ovoga grada...«

O svibanjskom događaju moramo još pripočiti pismo (5. VI. 1862) V. Pacela Račkome:

»Evo ti žaljem uspjeh naše jučerašnje skupštine ad hoc, t. j. radi čina počinjenih 25. m. m. — Znajući ja da ti i drugi dopisuje scienio sam, da te mojnji dopis ne bi trebalo zabunjivati; nu doznaviš i to da bi tvoj dopisnik mogao pisati in usum Delphini, i da radi sve samo za nj, dužnost mi ne ostaviti te u bludnji. Čitat ćeš izvješća u Pozoru⁷¹ i možie biti u Glasosni⁷² o našoj jučerašnjoj skupštini, te ne trebam te sjećati: razluči istinu od — neistine. Glede 25. m. m. učini Vouchina prijedlog, a učini i Starčević. Evo ti ih u prilogu.⁷³ Da je prvi prijedlog upravo nedostojan sa svakog

⁶⁸ Taj izvještaj ne nalazi se među spisima Hrvatske dvorske kancelarije, fasc. XLV—XLVII. — Vjerojatno je, da je cijeli predmet islučen i predat centralnom ministarstvu unutarnjih poslova.

⁶⁹ Zmajčić Bartol (1813—1898) bio je tada veliki župan riječke županije i civilni kapetan grada Rijeke.

⁷⁰ Gjačić dr. Antun Feliks (1813—1887), vođa riječkih autonomata i pristaša ujedinjenja Rijeke

o. Madarskom.

⁷¹ Pozor 7. i 10. VI. 1862.

⁷² Škola, o. c. str. 41—42.

⁷³ Pacel V. XII/3. Prilog ne možemo donijeti zbog preopširnosti.

gledišta, uvidit ćeš sam, a osobito iz dopisa po novinah; nu taj je primljen. Ne mogu reći da baš ne će imati nikakve posljedice, ali vidim kao prorok, da ćemo doći prije il posle na Starčevićev. — Za vrijeme ovo, od kada odoste, Zmajić je isti koj je i bio; na skupštini mu jučer podosta otkrismo golotu; ali jer ne prođosmo s drugim prijedlogom, te je on po podžupanovom prijedlogu nevin; a kriv je njetko drugi, kojemu ne možemo ništa; i tako moram reći skupština ode stranputice, da osramotismo se pošteno. Ja ti ne mogu svega opisati, htjelo bi se tomu čitavi dnevnik. Jedino u čem uspjeseo jest, da iza borbe od 2 sata morашe biti primljen u zapisnik Starčevićev prijedlog i to obrazložen; kud mi šibamo tim, razumniješ. Osim toga moraš znati, da bi ovaj prijedlog, kad bi bio postao zaključkom, mogao bio dati novi pravac građanstvu Riečkom, dočim sa svimi točkami Vončinoga prijedloga mora ovo biti razdraženo proti nami još veoma. Nu glavno što znati moraš jest, da je Zmajić svim dosadanjim, a i budućim neredom kriv. S ove točke moraš suditi i ocieniti svu stvar. To je Starčević namjeravao; a druga mu namjera bijaše vladu Bečku staviti u škripac, ili da krivce kazni, te tim Zmajića i Garimberta (!) ukloni, a tim opet dade nam zadovoljstinu, ili bi ne uradiv ništa, ona bila kriva itd. Možeš pitati, za što ne prisilismo Zmajića da se odreže? Toga ne mogosmo ne budući naš prijedlog primljen. Među tim vidit će sviet iz našega zaključka što je i kako je; a Vam tu na vrelu ostaje također pomoći nam, koji ne prestajemo raditi dalje. Svakako ne može imat istraživanje Vukotinovićevo²⁴ onoga uspjeha što ga mogашe imati glede duha Riečkoga; pukom zadovoljstvom slabo nam se pomaže. Tako dalje, hvala Bogu, i ovaj put uzalud sve ono što pretrpjeseo. Tko je tomu kriv? Ljudi slavni, ljudi strašivoi. Sada o čem inom. Prvo jest što te molim javi Njeg. Preuzvišenosti, gospodinu biskupu, da mi počevši od Starčevića, pa sve do mene, nismo oddavno žalili nikoga što onaj par Nj. Preuzvišenost kad se od nas, suznim očima dielio, a za što? radi Zmajića jednoga i jedne vlade...

Suppe i Paecl bijahu aktivni i markantni nosioci hrvatskih stremljenja u Rijeci. Oni su bili veoma dobro upućeni u savkoliki splet političkih zbivanja. Stoga njihova pisma, koja su dosad bila nepoznata, jesu krunan prilog za upoznavanje prilika u Rijeci, a napose svibanjskog događaja, koji je Starčević u svom prijedlogu uporedio s »29 srpnja 1845. u Zagrebu.«²⁵ Svibanjski čvor trebalo je odmah presjeći. Na to je smjerao Starčevićev prijedlog. Rački je također bio za radikalni zahvat, jer su on i biskup bili, kako se to vidi iz pisma Vončini, posveoma nezadovoljni s tim oklijevanjem, jer unaprijed vide, da će protivnici koji su mnogo smjeliji i lukaviji, Hrvate ismijati. Umjesto energične intervencije stvar je pošla putem »birokratičkim«. Naročito zamjera Rački Vončini, što nije udario onim odvažnim korakom, kako su se u Rijeci dogovorili prije odlaska (28. V. 1862). Vončina pak svoju neodlučnost opravdava Zmajićevom kolebljivošću, te pokušava svu krivnju prebaciti na njega. (29. V. 1862)

Događaj na Grobničkom polju izazvao je revolt u Zagrebu što potkrepljuje — uz ostalo — i pismo Miškatovićevo Račkome (I. VI. 1862):

»Na riečke događaje ovdje (u Zagrebu op. I. E.) je sve ogorčeno. Nemožemo nikako dokučiti veću li drzovitost Riečanah, manju li brižljivost riečkih poglavarstvih. Kad bi mogli uzeti, da su ti događaji, na sramotu našem biskupu, žalili bi ga vrlo; nego mislimo da su Riečani samo sebe i nikoga drugoga osramotili. Samo je ruglo pred ostalim svietom da žaka objestnih ljudih prkos čini cielom narodu. Čujemo za Haulika da je kazao o našem biskupu: pravo mu je, zar on mora svud svoj nos zataći. — Ban se nekako nakanio, te šalje Vukotinovića, da izvidi što je i kako je. Vidjeti ćemo, hoće li se riečanskom prkosu jednoć na kraj statić.

Dalji tok političkih zbivanja produbio je krizu u društvenom životu Rijeke, koja je kulminirala 1867/70.

»Da Madjari Rėku dobiju«, piše Suppe Račkom. »propala je trojednica, jer čitavo primorje će biti okuženo za kratko vreme i izgubljeno, a domorodci će morat također svoju vlastitu politiku tērtati, kad budu videli da u trojednoj nema nikakve snage.

²⁴ Hrvatska vlada (ban Sokčević) uputila je Lj. Vukotinovića, da provede istragu o svibanjskom događaju.

²⁵ To mjesto ovako glasi: »2. Dan 25. Svibnja usporediti sa 29. Srpnja 1845 u Zagrebu. Paecl V. XII/3 — prilog.

Verujte da je jako pogibelno igrati se s takovom politikom. Borne svatko znade da Mađjari teže na more makar po koju cěnu, jer bez mora nisu oni upravo ništa, a ko poznade njihovu postojanost, i himbe neznam kako bi mogao hladnokrvno govoriti da ćemo mi još braniti njeokuju krunu Sv. Stipana, koja nije naša nikad bila. Otu politiku sam razumio dokle je obstojao njemački Bund,⁷⁶ jer nama nije moguće bilo iz Bunda faktično se obraniti ako ne deržeći se ugarske politike. Ali sada poslie akinutja toga nesretnog saveza, gdje nam se mogućnost ukazuje da protegnemo naš upliv preko Dalmacije na Istru i Kranjsku mi se hoćemo ograničiti na Hrvatsku i Slavoniju? Čim je već Sabor od godine 1861. oči upro na susidne jugoslavenske zemlje. Mi imademo uružja (!) za negovarati vladu, da Istru i Kranjsku s nami sjedini, jer mora austrijska vlada odustati od taliančenja ovih zemalja ako ih neće kasnije Italiji predati. Talianski listovi zbilja za dokazati, da je Istra i Dalmacija talianska, su se naročito pozivali na priznanje iste vlade, veleći da ona to priznaje time, što imade tamo svu javnu upravu, sudove, škole i t. d. talianske. Ovo bi trebalo relevirati u naših listovih za dokazati Rečkim mudracem čemu se mogu nadati sa svojim taliančenjem ovih Slavenskih pokrajinah itako jur bastardiranih i ležećih na granicah Italije, čiji upliv će i bez pomoći vladine dosti delovati na nje kroz trgovinu, i kroz svoje priverženike što ih imade po gradovih u izobilju. (19. IX. 1866)

Ukazuje i na to kako Ugarska nije sklona hrvatskim zahtjevima; stoga valja raditi na razvitku »jugoslavenske politike« u granicama austrijskim. Namjere ugarske politike idu daleko. Mađjari su otefi Međumurje, ali to nije dosta. U njihovoj štampi govori se i o ugarskom primorskom gradu (»die ungarische Seestadt«). Kamo to cilja? Tim aspiracijama mogla bi se Hrvatska oduprijeti odlučnije i uspješnije, kad ne bi Austrija pomagala talijanizaciju Istre i Rijeke. Ipak u tome ne treba »popustiti ni levo ni desno« piše M. Bastiani Račkom:

»Što sad tu u Vas biva, svakoga zanima, te svak pita, kako će to svršiti. Svak želi da se prema tome i nada, da nećete popustiti ni levo ni desno, pa puklo kud puklo. Bolje je još dalje i više trpiti, nego li sami sebi vratom zaviti. Najme Rieke nedajte pod nikakvu cěnu. Ovdje se (t. j. u Trstu op. I. E.) u obće misli da će se iz hrvatskog pitanja razpuhati takova bura, koja će utamaniti sve pozračen (!) gradove ov kraj i on kraj Litave. Ili pares inter pares, ili dična uspomena.«⁷⁷ Drugom prilikom veli: »Nemogu Vam opisati kako je ovdje nepovoljno dirnula svako slavensko srdce ona kobna viest, da se je napustio na Rieku njekakav ugarski komesar,⁷⁸ da stane razgrađivati ono, što već od 19 godinah (t. j. od 1843. op. I. E.) Hrvatska mučno gradi u svojem primorju. Ako do toga dojde, da Vas odanle Mađjari iztissnu, onda znajte, da niste samo Rieke izgubili, nego sav ugled, koj je dosad Hrvatska na slavenskom jugu uživala. Onda smo propali i mi s ovu stranu Rieke, jer nam tim podsjeokoše krila, te nas bacioše za uvijek talijanstvu u ruke. Pa mora li već biti ta komisija, zašto nije mješovita? Il nije ni ova baš magjarska, nego centralna? Tko ju šalje, kralj ili ug. ministarstvo? Nedajte se.« (7. III. i 14. IV. 1867)

6. Za izgradnju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti položilo je 50.000 for. J. J. Strossmayer na sjednici banske konferencije 10. XII. 1860., ali otada pa do dana njezina konstituiranja 4. III. 1866., odnosno 28. VII. 1867., bio je dugačak put s mnogim peripetijama, koje je trebalo ukloniti, da bi njezina pravila dobila pravnu snagu konstitutivnog akta. Taj dugi put počeo je kod njezina neumornog organizatora i stvaraoća F. Račkoga i drugova nagrizati optimizam, jer preprekama nije bilo kraja, a strpljivost ih je već počela napuštati.⁷⁹

Kulturne i nacionalne potrebe bile su goleme, a njihovo zadovoljavanje veoma skromno. Zato Rački pita I. Kukuljevića, je li mu išta poznato, kada će Akademija biti stvarnost? »Naši ljudi - veli on - »sve poslove lieno rade, pa će valjda i a Akademijom tako biti, a moglo bi se dogoditi, da se međutim stvari okrenu još na gore, te bi tako i ta misao, doista velika, od god. 1861. mogla zapeti. Neznam, kako oni, kojih se tiče, neshvataju, da narodu našem neotvore bar duševni djelokrug,

⁷⁶ 3. VII. 1866. pobjeđena je austrijska vojska u austro-pruskom ratu kod Sadove u Češkoj, time je Austrija izbačena iz njemačkog saveza.

⁷⁷ Bastiani Matko XIII/5.

⁷⁸ Češ Eduard de Szent-Katolna (1838-1905) došao je 1. IV. 1867. kao komesar u Rijeku.

⁷⁹ Jurković Janko XIII/3-4.

ako mu se državni za koje vrijeme zatvori ili stisne». ⁸⁰ Svoju bojazan za Akademiju otkriva i Preradoviću: »Ovdje se pa književnom polju ponješto radi; ali prave i sustavne radnje neima; dok nedobijemo Akademije. A kada će to biti? pravila su doduše u Beču; nu sve to sporo ide, jer prolazi kroz 100 rukah, od kojih svaka nešto odreže – dok napokon ništa neostane. Šta ćemo? u tih nepovoljnih okolnostih radimo bar, koliko možemo« (11. VI. 1862).

Neposredno pak pred otvorenjem Akademije žali se biskupu, da su to »domo-rođci« odgodili (vele još nije izpunjena čaša našeg strpljenja»). Kada je napokon i to bilo dopušteno, »Kancelarija je zabranila svečanost izvan akademijskih prostora«. Trebalo je još odobriti i potvrditi izbor predsjednika i pokrovitelja, a to nije bilo lako ishoditi, jer su obje osobe bile u nemilosti onih, koji su o tome odlučivali. Nade u uspjeh bile su ozbiljno poljuljane, a naročito kada je Daničić obavijestio Račkoga, da mu je pisala Julija, žena kneza Mihajla Obrenovića, da se »s potvrđenjem pokrovitelja i predsjednika Akademije gore (t. j. u Beču op. I. E.) tako dugo okleva, što su obe osobe jako ocrnjene«. ⁸¹

Od dana (28. VII. 1867), kad je Rački stupio na čelo Jugoslavenske akademije, znatno se umnožio broj njegovih korespondenata, a njegove veze s istaknutim ličnostima naučnog i kulturnog života bijahu otada šire i bogatije, kako u domovini, tako i van nje. On je bio spiritus movens svekolike radinosti Akademije, njezin čuvar i branitelj.

Ovdje nije moguće iznijeti sve podatke, koji se odnose na osnutak, razvitak i rad Akademije (1867–1895): Mi ćemo se ograničiti samo na neke. Iz pisama izlazi, da je sakupljanje i obradivanje građe za Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, s kojim je najuže vezano i ime Đ. Daničića; izbilo u prvi plan Akademijina rada, i to iz jednostavnoga razloga, što su osnivači Akademije gledali u zajedničkoma jeziku najbolje sredstvo za kulturno zbližavanje i nacionalno ujedinjenje naših naroda. Rački je bio veoma svijestan odgovornosti i zamašitosti toga posla, te ga je mogao povjeriti samo Đuri Daničiću. On je naime gledao u njemu prvog svoga suradnika u Akademiji, dok još uopće nije ni znao, da se želi preseliti u Hrvatsku. O tome ga je obavijestio tek Ž. Vukasović iz Beča (25. VIII. 1865).

»Ovdje (je) Daničić već preko mjesec dana i ja se s njim sastajem svako jutro i svaku večer. Moram Vam priobćiti o njemu neku tajnu, o kojoj on nebi rada. da se jošite sada razglasi. On naime nemože ostati u Srbiji pak bi rada k nam preći. On a i ja sam se o tom s biskupom razgovarao. Ja sam smislio i biskupu i njemu kazao, da bi se Daničić do uskrsnuća Akademije namjestio na Zagrebačkoj gimnaziji kao profesor. Oba su na to pristala, samo Daničić nemože sada odmah Srbiju ostaviti nego mu valja pričekati jedan ili dva mjeseca dana. Ja sam Daničiću govorio, da ću ja o tom Vam pisati, da se Vi o tome porazgovorite sa Veberom, a ako ustreba i sa Zanom. ⁸² On proti tomu neima ništa, ali samo moli, da to nedodje prije vremena nikako na javnost, jer bi on inače nepovoljnosti imao. Ako to nebi kod naših doglavnika poslie prodrlo, buduće je on pravoslavan, onda će ga biskup uzeti na sjemenište svoje kao učitelja sa istom plaćom, što ju sada ima. To budi medju nama rečeno.«

Daničić je doista ostvario svoju nakanu t. j. preselio se u Hrvatsku, zauzevši tajničko mjesto u Akademiji, a zatim je odmah pristupio uređivanju Rječnika hrvatskog ili srpskog jezika. Stoga nije čudo, da se Rački našao u neprilici, kad je Daničić (1873) otišao iz Zagreba. Mogla mu se doduše naći zamjena kao tajniku Akademije, ali ga nitko nije mogao dostojno zamijeniti u uređivanju Rječnika. Rački se nije mogao odlučiti ni za kojega lingvistu predloženog mu od Miklošića i Daničića.

»Ne treba Vam, piše on Daničiću, razlagati, za što bi veoma korisno bilo, da Vi preuzmete redakciju rječnika, ako je tole moguće; čast i poštenje Petračiću, ⁸³ ali Petračić nije Daničić. ⁸⁴ Dalje veli, da ga može uređivati »ma gdje ovdje ili u Biogradu«, jer »obćenito se ovdje i drugdje misli, da tomu poslu nije, osim Vas nitko

⁸⁰ Arhiv grada Varaždina, Zbirka Kukuljevića br. 960.

⁸¹ Arh. Đ. B. fasc. XXVII, 30, VII. 1866. i 16. III. 1867.

⁸² Vidi bilješku 30.

⁸³ Petračić Franjo (1833–1922), profesor grčkog jezika.

⁸⁴ XV–7B.

drugi dorastao. Naći ćete po volji mladjih pomoćnika, ali duh, znanje i iskustvo vaše mora dati život toj radnji. Daničića nije bilo teško skloniti, da se povрати, jer je i sam nosio tu misao, kad kaže: »Doista meni nigda ne bi ni na um palo odlaziti iz Zagreba, i sada često žalim za njim. Ovdje nije moguće onako raditi i živjeti kao u Zagrebu. Ali kako mi je, tako mi je. Hvala Vam što pomisljate da bi se vratio« (10. II. 1874). Godine 1877. povratio se on u Zagreb i preuzeo redakciju Rječnika, te je vodio do svoje smrti (1882).

Neobično dobrom taktikom i spretnom organizacijom umio je Rački da u Akademiji na naučnom radu okupi mnoge radne sile, koje su prema svojim sklonostima i mogućnostima doprinosile njezinu razvoju i afirmaciji. To je svakako, među ostalim, pridonijelo naučnom nivaeau njezinih edicija, koje su brzo bile zapažene u zemlji i inozemstvu. Pisma dalje donose mnogo podataka o prepisivanju dokumenata po arhivima i bibliotekama: »Akademija će rado – pisao je Rački I. Kostrenčiću – poduprijeti Vas u arhivskih iztraživanja bečkih. Ako bi na to pristali, mogli biste mi osnovu nacrtati, po kojoj biste radili (ispisivali). »U obće sada gdje imate liepu priliku, nezaboravite na nas...« Otkad je stao na čelo Akademije, Rački je malo radio u arhivima, uslijed preokupiranosti, ali zato su pod njegovim nadzorom radili drugi. U Beču su prepisivali ili time rukovodili Bogišić, Jagić, Kostrenčić, Rešetar i Utješeniović, a u Rimu kanonici sv. Jerolima i dr. U Hrvatskoj i Dalmaciji najviše se ispisivalo iz dubrovačkog i zadarskog arhiva. Za prvi je držao Rački, da je to neiscrpan majdan arhivskog materijala, stoga, pored povremenog dolaska članova Akademije na rad, u njemu je nekoliko ljudi skoro stalno prepisivalo pravne kodekse, različne listine ili književne rukopise starih dubrovačkih pisaca. K. Jireček razradio je pak plan (1878), prema kojem bi trebalo izdavati građu iz dubrovačkog arhiva.

Rački se dalje starao za afirmaciju Akademije u stranom svijetu. Uz ostalo, u tom smislu podržava prepisku s većinom stranih korespondenata, a preporučivao bi i našim ljudima u inozemstvu, da kažu »kojue za Akademiju.

Prozet idejom, da se Akademija ne može uspješno razvijati bez Sveučilišta, odakle ona odabira većinu svojih članova, Rački je uzeo aktivnog učesća oko njegova otvaranja i razvitka u želji, da se ono izgradi na solidnim temeljima i da se što tješnje veže uz Akademiju. Starao se, da ni u čemu ne oskudijeva, a prije svega ne u dobrim predavačima. Koliko je ono bilo u njegovoj brizi, može se razabrati iz pisma, koje je uputio (31. III. 1874) banu I. Mažuraniću:

»Sjećati ćete se, preuzvišeni gospodine, da sam upravo ja u sveučilišnoj povjerenstvenoj sjednici preporučio bio, da se prva tri profesora za svaki fakultet imenuju bez natječaja, ako visoka vlada nadje toliko strukovnjaka dobra imena, jer bi se tiem vrijeme prikralo, pa i dobar utisak proizveo, o kojem veoma mnogo visi.

Načelnik²⁵ odjela za bogoštovje i nastavu jednom je sa mnom mimoogred razgovarao o kandidatuh za profesorske stolice bogoslovnoga i mudroslovnoga fakulteta. Ja sam mu njeke kandidate naznačio, nekima pače i sam pisao, prem nisam od nikoga ovlašten bio, ako ne od rodoljubja i vruće želje, da naše sveučilište već u prvom početku dobro ime steče. Prigovori s Jagićem, žali bože, razbiše se, a on, kako bar meni piše, baca krivnju na način, kojim su ovi prigovori zametnuti. Ja tiem ne izpričavam Jagića, jer, kane što mu ovih dana očitovah pismeno, imao bi on preći prieko forme, samo da se stvar spasi. Medju tiem možebit će se popraviti, što je u tom pokvareno, a čujem, da je Vaša preuzvišenost sama shodne korake jurve učinila.

Nu drugo je, što me zabrinjuje. Čujem, a to se iz raspisana natječaja takodjer izvodi, da je Vama, preuzvišeni gospodine! u onoj trojci, koji bi se imali bez natječaja za pravoslovni fakultet imenovati, preporučan takodjer dr. Brestjenski a prof. dr. Matković sarvizm izpušten. Ja sam načelniku za bogoštovje i nastavu preporučio bio, da se prof. Matković na svaki način imenuje, osim ako bi se našao još vriedniji. Mislio sam, da bi se ovdje učinila kombinacija, koja je i na drugih velikih sveučilištih običajna, da naime, jedan profesor predaje srodne predmete u dva fakulteta. Tako na pr. upravo ovih dana čitam, da prof. Mommsen²⁶ predaje na berlinskom sveu-

²⁵ Mubić Pavao (1811–1897), odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu.

²⁶ Mommsen Theodor (1817–1903), pravni historik.

žilištu rimsko pravo u pravoslovnom a rimsku poviest u mudroslovnom fakultetu. Čuveni statističar Oettingen⁸⁷ predaje na dorpatskom univerzitetu statistiku u filozofskom a jedan bogoslovni predmet u bogoslovnom fakultetu. Ja sam dakle preporučao, da se takova kombinacija učini i s prof. Matkovićem t. j. da se on imenuje za profesora statistike, koju bi predavao na juridičkom fakultetu, i geografije ili hist. geogr. hrpe, koju bi predavao na filozofičkom fakultetu, kada po našoj osnovi statistika nije uvršćena medju predmete filozofskog fakulteta, u koj inače po naravi svojoj spada. Prof. Matković priznan je i izvan naše domovine kano strukovnjak u statistici i zemljopisu, a za prvi predmet ne može se bolji ni naći.

Naprotiv prof. Brestjenski neima druge zasluge, nego što je bio tajnik i pouzdanik bar. Raucha, te po njemu na profesorsku stolicu u pravoslovnoj akademiji posadjen. Na književnom polju nije se odlikovao ničim, osim ako će se to uzeti u račun, što u kućnom glumištu bar. Raucha sudjeluje u njemačkom jeziku i što je jednom »placitum regium« u »Narodnih Novinah« branio. Molim Vas, preuzv. gospodine! ne uzмите ove rieči za kakovu antipatiju napram dru Breštjenskom i ja sam s njim samo dva tri puta u životu u kratko razgovarao. Pače, ja mu želim profesuru, ako si ju sam želi i ako bude više ljubavi naprama knjizi pokazivao. Ali mislim, da si on sam ne bi smio usvajati onu odličnu čast, da bude medju ona tri odabranika. Zali bože, do sada se dosta bezbrižno postupalo kod popunjenja učiteljskih stolica na pravoslovnoj Akademiji, te se stoga sbilo, da si profesori nisu mnogo razbijali glave oko naučnoga obradivanja svojega predmeta.

Usudjujem se preporučiti Vašoj preuzvišenosti ove opazke prije nego li se predlog za imenovanje trojice podaštrie.

Natječaj je razpisan. Protiv tomu ne ima se ništa, prēm se taj put malone svuda zapustio. Ali usporedice trebalo bi se staviti u sporazumljenje sa strukovnjaci, pače bilo bi potrebno uputiti se u Gradac, Beč i Prag ne bi li se zadobio koj Slovenac i Čeh, koj bi se u neki rok imao naučiti hrvatski. Ovdje i ondje možebit bi se badava kucalo, ali drugdje s uspjehom. Tako stvaraju sveučilišta drugi od našega veći narodi.«

Osim Jagiću obraća se on Daničiću i Bogišiću, da prime odgovarajuće stolice na zagrebačkom sveučilištu, jer bi to »urodilo velikim plodom po slavenski jug«. Razvi se tako medju njima prepiska o tome, koja je svršla bez uspjeha, na njegovu veliku žalost. Bogišić nije mogao doći u Zagreb zbog kodificiranja Crnogorskog zakona⁸⁸ i obaveza prema ruskoj vladi.⁸⁹ Daničića je zapriječila obaveza prema srpskoj vladi, iako bi se, ističe on, »i moralno i materijalno« bolje osjećao u Zagrebu,⁹⁰ a Jagiću se pružila prilika, da preuzme pod povoljnijim uvjetima katedru slavenskih jezika u Berlinu.⁹¹

7. Pisma, koja se odnose na prilike u Srbiji, bogata su raznovrsnim podacima. To rezultira iz činjenice, što se Rački stalno interesirao za cjelokupni kulturni i politički život Srbije. On je nastojao, da nađe što više dotirnih točaka sa srpskim kulturnim i političkim radnicima. Upravo je to i njih potaklo, da govore u svojim pismima ne samo o naučnim pitanjima (suzadnja u Akademijinim edicijama), već i o politici i t. d.

⁸⁷ Oettingen Aleksandar (1827—1905), statističar.

⁸⁸ Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Gora objavljen je 1888.

⁸⁹ Bogišić Valtzar XII/50, 57.

⁹⁰ »U vladinih krugovih pitaju me, ne biste li ipak htjeli primiti stolice našega jezika na našem univerzitetu, kada bi Vas vlada pozvala, a ona bi primila svaki uvjet. Ja odgovorih, da sam to isto dao Vam razumjeti, ali da Vam se ne da iz Beograda, prēm se rado spominjete Zagreba. Ele sam han mi opet reče: ne bi li iznovice kućao. Ja obećah. A to činim nesamo radi obećanja, nego iz uvjerenja, da biste Vi bili uros i dika našega univerziteta. Od Vaše strane dosta bi jedne rieč hilac (XV—7E—Rački). »Zahvaljujem iz svega srca i Vama i svietlomu hanu što tako liepo obojice i meni mielite, kako mi pišete u poštovanom pismu od 24. pr. m. Što me držite za dostojna ne samo stolice u prvom narodnom univerzitetu nego i poziva na nju, to je za me velika čast, za koju osjećam najdublju zahvalnost. Ali kao što sam mislio, da ne bi liepe bilo odbiti poziv, kojim me je ovdajnja vlada pozvala natrag na moje staro mjesto, te sam se same za to vratilo, isto tako mišlim da ne bi liepo bilo eada opet ostaviti Biograd pošto su se i na samoj ekupitini pokazali onako liepi znaci zadovoljstva što sam se vratilo. A pored svega toga, molim Vas, budite uvjereni da je znam da bi mi u Zagrebu i moralno i materijalno mnogo bolje bilo nego ovdje, gdje su i ljudi drugačiji i okušica velika u svemu što je za ugodačiji život potrebao« (Daničić XII—19).

⁹¹ Vijećac II/1924 str. 381—388.

Rački je prije svega želio, da što veći broj kulturnih radnika suraduje u Akademijnim izdanjima. Stoga on ne bi propustio nijednu zgodu, zamoliti prijatelje iz Srbije, da se sjele svojim prilozima »Rada« i »Starina«, jer to će biti »vidljivim znakom sveze« između njih i Akademije. Njihova suradnja bila je ipak malena i povremena, jer su oni publicirali svoje književne radove u »Glasniku Srpskog učenog društva«, a od god. 1886. u edicijama Srpske akademije nauka. S. Novaković naprotiv bio je veoma plodan pisac i najrevniji suradnik Jugoslavenske akademije, koji je u »Radu« i »Starinama« objavio mnoge svoje radove. To je uvjetovalo i živu prepisku između njega i Račkoga, koja se gasi prestankom suradnje u Jugoslavenskoj akademiji.

Kroz to vrijeme oni su pretresali razna naučna pitanja u svojim pismima. Dogovarali su se o izdavanju srpskih ljetopisa,⁹² o novom izdanju Dušanova zakonika⁹³ i sl. Budući da je Rački želio, da se što potpunije publiciraju srpski srednjovjekovni spomenici (politički, pravni i kulturni) u izdanjima Jugoslavenske akademije, on je konkretizirao Novakoviću u svom pismu (11. X. 1883), na što valja pomisljati, i predložio je više radnja. Novaković se načelno složio s prijedlogom, ali nakon poduzetog raspravljanja o njemu, ograničio se samo na spomenike staroga srpskoga prava, koji se sastojе iz: »1. Nomokanon Fotijev, preveden u početku XII. veka, 2. Sintagma Vlastarova, preveden među 1335 i 1449, 3. Zakonik Dušanov i 4. Zakonske naredbe iz pisama, povelja, ugovora s Dubrovčanima« (18. II. 1886). Tim bi se redom i publicirali.⁹⁴

Uza svu dobru volju Novakovićevu ti spomenici nisu otiskani u edicijama Jugoslavenske akademije. Razlog za neostvarenje toga plana valja tražiti u prezaposlenosti njegovoj u državnim i političkim poslovima. Možda bi ipak on udovoljio Račkome, da nije odlazak u Carigrad razbio njegove osnove. »Ziveći«, piše on, »na uskolobanom i nepostojanom Istoku, nije moguće nikakav plan izvesti ni uz najbolju volju za to. I ja sam proveo skoro godinu dana što radeći, što razmišljajući o mome Codex juris serbici medii aevi, pa sad moram, bar na neisvesno vreme, da sve prekinem. Pozvan sam da primim mesto poslanika srpskog u Carigradu, i kroz koju nedelju moram se seliti u Carigrad... Stoga Vas molim, da me od date reči razrešite.«⁹⁵

Raspravljali su dalje o organizaciji školstva i nastavi u školama. Rački je pokazivao veliki interes za školstvo u Srbiji. Pomagao je njegovoj organizaciji ne samo svojim savjetima, nego razradenim prijedlozima, koje su Novaković i dr. veoma cijenili. On je nastojao, da se i u toj oblasti nađe dodirnih točaka između Srba i Hrvata. »Pomislite i na to – pisao je Rački – kako bi se školeka knjiga u vas i u nas u suglasju razvijala. Velika je nevolja osobito s nazivljem. Ne bi li se dao kakav sporazumak postići?«

Isto tako Novaković je patio sa simpatijom prosvjetne prilike u Hrvatskoj.

»Radujem se – ističe on – Vašim poslovima na polju narodne nastave. Ako biste mi mogli dobaviti i poslati zakonske osnove o građanskim i o pučkoj školi,(!) pa i o srednjim školama, ako imaju, bio bih vam veoma zahvalan ili bar kad budu štampane. Univerzitetu se svojski radujem, jer će, ako se ne prevarim, on poraditi na gladenju narodnih lokalnih i svakojakih drugih konvencija i zadržica, više no ikakav drugi zavod, i jer dva ogugišta za nauku uvek dobro čine samoj nauci, budući duh plemenitog natjecanja...« (21. IV. 1874).

Novaković je imao visoko mišljenje o Račkom i njegovim radovima. »Documenta«⁹⁶ je smatrao monumentalnim djelom ne samo slavenske historiografije, nego svjetske. On se divio naučnoj akribiji, koju je Rački u njima pokazao. »Velika hvala na onakom delu, za koje vam se s čistom dušom može i zahvaliti i čestitati. I Ruvarac je potpuno zadovoljan i hvali Vaše delo veomac. Na drugom mjestu: »U ovaj mah radim o staroj geografiji srpskih zemalja do Nemanje (rasvetljenje podataka koje su naši izvori sačuvali),⁹⁷ te Vas često blagosiljam za divno uređenu knjigu Documenta.

⁹² Stojanović Ljubomir, Nekoliko srpskih ljetopisa, Starine 13/1881.

⁹³ Novaković Stojan, Zakonik Stefana Dušana cara srpskoga 1349 i 1354, Beograd 1870., a II. izdanje 1898.

⁹⁴ Vidi »Zbornik u čast česte stogodišnjice zakonika cara Dušana« (Srpska akademija nauka), Beograd 1951.

⁹⁵ Novaković Stojan XII/52.

⁹⁶ Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantis, Zagrabiae 1877.

⁹⁷ Srpske Oblasti X. i XII. veka (Glasnik 48) 1880.

Da je Bog dao mogućnosti pa se i za ostale vekove tako pribare, mnogo bi se dobilo. Moj posao je upravo takav, da ga ja bez *Documentata* ne bih nikad radio: Ovako ta Vaša kritička predradnja čini mogućim moja umovanja i istraživanja geografska.⁹⁸

Uvijek je sa zadovoljstvom čitao »besede«⁹⁹ Račkoga sa svečane sjednice Akademije. U njima »mislili su zaista toliko naučne, eksaktne i jedre kako prilike presodniku jedne Akademije«. Upravo kad se one uporede s tadašnjom srpsko-hrvatskom žurnalistikom, tad se vidi kolika »praznina« između žurnalistike i nauke. »Da li je svuda tako, mora li to biti?« pita on.¹⁰⁰ M. Ban, I. Ruvarac, a osobito N. Dučić gledali su u prastranim i tendencioznim izvještajima žurnalistike nepopravljivu štetu za oba naroda.

»Vi imate, dragi prijatelju,« — piše Dučić Račkom — »razlog što ste s ovdašnjim novinarstvom nezadovoljni radi opće koristi srpskoga i hrvatskoga naroda ... i ja sam nezadovoljan; jer zaista, ovdašnje novinarstvo gubi se u partijskoj borbi i lokalnim situacijama! — Ne stoji na visini svojega poziva. Lični i sebični interesi na prvom su mjestu, a na drugom ili trećem — opći narodni! — To je žalosno, ali je istina. Svuda i amo i tamo vidi se počinjanost, nerazumna borba i ludilo! — To valja da prestane, jer ne vodi dobru! — Ali kako će da prestane, kad je barem ovdje novinarstvo (u) ne spremnim rukama, kad su uredništva zadahnuta partajičnošću i sebičnošću? A pokraj toga ustavna sloboda takva, da nema drugog načina da se na bolje uputi, do privatni savjeti, koje u sadašnjoj nesrećnoj borbi partijskoj malo ko prima i sluša! — Ja ću od svoje strane činiti sve što je dužan da čini jedan evjestan patriota. Ali naša narodna poslovića veli: Jedan, kao nijedan« (18. I. 1891).

Kao što je Rački puno držao do uzajamnih prijateljskih odnosa, tako je i Novaković. To u ostalom provijava kroz sva njihova pisma. Iako bi Novaković ponekad prestao da se dopisuje zbog prezaposlenosti, on bi se uvijek sjetio Račkoga među prvima, čim bi se oslobodio »ministarških brigaa«. (»Ele sad ćemo moći misliti i dopisivati se o naučnim i književnim poslovima«). On je bio među prvima, koji je Račkoga prilikom njegova izbora za đakovačkog kanonika (1876) molio, da ne odlazi u Đakovo: »Za Vaš položaj u Đakovu čuo sam nešto od g. Gavrilovića, pa iz Vašeg pisma, pa i od g. Đure. I ja se pridružujem onima, koji žele, da Vi ostanete u Zagrebu, jer što biste i Vi bez Zagreba i Zagreb bez Vas; naročito što bi akademija bez Vas? Ali ja odajem čast i onima, koji su, brinući se za ono bez čega duh ne može, dali malo vatre bezbrižnome Zagrebu« (7. XII. 1876).

Još prije nego li je Rački podnio svoj prijedlog Jugoslavenskoj akademiji o sastanku književnika Slavenkog juga, želio je čuti o tome mišljenje i S. Novakovića.

»... šta mislite, da li je vrijeme za to, da se hrvatski i srbski književnici periodično sastaju? Jednom n. p. ovdje, drugi put u Biogradu i t. d. Sastajati bi se imali samo ozbiljni ljudi; a inicijativu poprimila bi sporazumno naša dva društva t. j. akademija i srbsko učenog društvo. Mislite o tome i porazgovorite se s vašimi prijatelj. Ako su kod drugih naroda takovi sastanci bili veoma korisni za nauku i jedinstvo njihove, imali bi korisni biti i našem. Samo se pita, jesmo li pripravn i zreli« (17. III. 1877). »Što mi pišaste o sastancima književničkim,« odgovara Novaković — »ja bih rekao, da će za njih na svaki način biti prerano, a nisam imao prilike razgovarati se još ni s kim. Sastanci bi mogli koristiti istom onda, kad bi se sve što za njih treba, već nalazilo u rasutom stanju u kulturnoj atmosferi našoj, pa bi oni sami bili prilika koja bi neku formu kristalizaciji davala. A toga sad baš nema...« (22. III. 1877).

Jugoslavenska akademija prihvatila je 15. januara 1883. prijedlog Račkoga o sastanku južnoslavenskih književnika, koji bi se imao održati 1885. u Zagrebu »prigodom pedesetogodišnjice preporoda hrvatske knjige«. Zatim je ona pozvala naučna i književna društva iz južnoslavenskih zemalja.

Ta je ideja pozdravljena, a poziv je u cijelosti prihvaćen.¹⁰¹ Tim je povodom pisao Dučić Račkomu: »Kad je pročitan poziv s motivacijom akademije jugoslavenske o sastanku našeg učenog društva na prvi jugoslavenski književni kongres, koji bi se imao sastati 1885. g., ja sam se toj lijepoj ideji, tome patriotskom pozivu vrlo obra-

⁹⁸ Novaković Stojan XII/33, 36.

⁹⁹ Mislili na »besede« u Radu XXXIII.

¹⁰⁰ Novaković Stojan XII/21.

¹⁰¹ Štetić, o. c. III. str. 379—385.

dovao. Odmah sam zažalio, što se još odavno nije tako uradilo i radilo, pa bi danas već bila mnoga književna pitanja raščišćena i raspravljena, i put utrven za prosvjetnom polju srpskom i hrvatskom ujedinjenju. A to ne bi bila mala dobita. (4. IX. 1883)

Godine 1884. podnijela je Jugoslavenska akademija molbu »Visokoj kr. zemaljskoj vladi, odjelu za bogoslovlje i nastavu«, da joj podijeli dozvolu za održavanje »sastanka ili kongresa« književnika hrvatskih, srpskih, slovenskih i bugarskih u Zagrebu. Nakon poduljeg dogovaranja s predsjednikom ugarske vlade Kolomanom Tiszom¹⁰² i ministrom inostranih djela Kalnokijem,¹⁰³ koji su u Akademijinu podnesku vidjeli »program panslavizma«, ban Khucn Hédervéry (1883-1903), bez ikakve motivacije, riješio je 3. III. 1885, da se »ne podjeljuje« dozvola za održavanje sastanka.¹⁰⁴

Da ne bi ta ideja, koja je našla odaziva kod svih južnoslovenskih književnika, propala, Rački se obratio prijateljima u Srbiji, da bi Srpsko učeno društvo, koje se nalazi u »slobodnoj« državi pripremiло sve za taj sastanak u Beogradu, »pošto naša vlada nije dozvolila Akademiji držati ovdje književnički sastanak bojeći se jugoslovenske sloge...« (23. IV. 1885). S. Novaković i ovoga puta, kao 1877. posumnjao je u mogućnost, da to izvede Srpsko učeno društvo, jer je »jedna gomila rdavih naučnika i književnika a s toga i političara zauzela naše učeno društvo nepravilnim hiraњem članova bez kvalifikacije...« U njemu traje već odavno borba, koja je dovela do uskraćivanja mu subvencije i istupa pok. Đ. Daničića. Njegovi lični odnošaji su s društvom poremećeni, iako mu je žao i teško.¹⁰⁵

N. Dučić se pak duboko »šneveselio«, kad je čuo, da je Jugoslavenskoj akademiji uskraćena dozvola za skup južnoslovenskih književnika u Zagrebu. »Da, mi smo južni Slovenci hude sreće! Svuda se stavljaju smetnje našem napretku, našoj boljoj budućnosti«. Na njegovu inicijativu Srpsko učeno društvo voljno je izvesti tu započetu i korisnu akciju. Ono je u načelu usvojilo, da se u Beogradu pripremi skup južnoslovenskih književnika, ako ne bude »s nadležnog mjesta preprijetak«, a to bi bila sramota i šteta. Otada je Rački neprestano stvar požurivao i želio je što prije vidjeti plodove svoje zamisli. Ali nade su bile manje i manje, jer je Srpsko učeno društvo bilo u krizi, naročito otkad se počelo »pregovarati o njegovu spajanju sa Srpskom akademijom nauka, koja se upravo osmivala. »Srpsko učeno društvo«, pisao je Dučić, »još je jednako u krizi, ali se nadamo, da će iz te krize izaći cijelo i zdravo. Prijlike su se tako zaoštrile, da je svaka razumna i pravilna transakcija između njega i Akademije postala nemogućna! — Akademija je partijska stvar! — nosi na sebi mjesto općega naučnog obilježja naprednjački partijski karakter! — Do sada je mjesto naučnog i književnog rada ogrezla u paradama!«¹⁰⁶ Ali i onda, kad se spojilo Učeno društvo s Akademijom (1891/92), protivno očekivanju Dučića i dr., nije se ništa učinilo. Tako Rački nije vidio rezultate svoje napredne zamisli, čija bi realizacija bila na korist cijelom južnom Slovenstvu. Ali, zato su tu ideju iskoristili njegovi protivnici proti njega u saboru, štampi, a naročito u Crnkovićevom procesu.¹⁰⁷

Što se tiče političkog života i srpskih ratova, Rački također pratio,¹⁰⁸ može se naći gdjekoji podatak u Novakovićevim i Dučićevim pismima. Tako Novaković govori o pokretu srpskih trupa, o zauzimanju važnijih strateških mjesta, o duhu, koji vlada u vojsci i t. d. »U posljednje vreme« — ističe on — »došlo je preko 200 oficira iz Rusije, i svi su otišli k moravskoj vojsci. Duh u nas nije ni iz daleka klonuo onako, kao što se po stranim listovima raznosi — s priličnim uzdanjem čekamo veliku bitku, koja se neodložno primiče negde na istoku, može biti na visinama

¹⁰² Tizza Koloman (1830-1902), tada predsjednik mađarske vlade.

¹⁰³ Kalnokij Gustav (1832-1898), bio je ministar inostranih poslova (1881-1895) austro-ug. monarhije.

¹⁰⁴ Šitić, o. c. III, str. 386-391.

¹⁰⁵ Novaković Stojan XII/46, 48.

¹⁰⁶ Dučić N. XII/4-9.

¹⁰⁷ Šitić, o. c., III., str. 392-413.

¹⁰⁸ »Dok mi ovdje čekamo, vi se pripravljate na velika djela; a ja iz svega urea želim, da ih Srbija izvede na korist celoga južnog Slovenstva. Onakvi, kakvi jesmo sada, ne možemo mnogo izvesti; treba da se balkanski polunotok očisti od zanjkešta varvarstva, tada će pući i našem književnom radu lijepe polje« (19. VI. 1876). »Imao bih Vas kojesta pitati o današnjoj situaciji u Srbiji; ali takova bi pitanja škakljiva bila. Želim, da žrtve, koje je Srbija doprinijela i koje još uvijek doprinosi, urode po slobodu istoka dobrim plodom« (14. XII. 1876).

Lukova« (9. VIII. 1876). Međutim, kasnije je zavlдало »nesuglasje« između srpske i ruske vlade. »Knezu¹⁰⁹ je sam car¹¹⁰ kazao, da Srbija valja da ostane u obrambenom položaju i u prijateljskim odnosima s Austrijom. Sad ostaje još otvoren diplomatski put, kojim Srbija može starati se za svoje interese u napredak, pri rešavanju istočne krize. S toga, i što je, opet za to, krajnja potreba popraviti odnose s ruskom vladom...« (17. VI. 1877). To će prije svega zavisiti o »grupiranju partija«, čija se tvrđenja sve teže osjećaju u nacionalnoj politici. Isto tako je Dučić, koji je veoma dobro bio upućen u zakulisne partijske makinacije, gledao u partijskom »gloženju« nepoprijateljivu štetu za srpski politički prestiž.¹¹¹ Takva politika izazvala je kod stanovništva nezadovoljstvo, jer je svojim obećanjima izdigla i projicirala njegove nade iznad realnih mogućnosti. Ono je potencirano Sanstefanskim mirom (1878), kojim nitko u Srbiji nije bio zadovoljan.¹¹² Još je ono bilo popraćeno i »... brigom o dugu i o boljem okretu poslova u trgovini i radnjama. Nezapamćena je stagnacija u tome pogledu, i gde god koje zapitate o stanju trgovine i poslova, odgovoriće Vam tužbom i jadanjem. Dug je učinjen u Junu i Julu 1876 - a još do sad nismo uspjeli da kome ni dinar interesa platimo. Svak se brine, kako će se ta stvar raspraviti« (Novaković, Z. V. 1879).

8. Da bi se dobila zaokružena slika o sadržaju ove korespondencije, neophodno je potrebno osvrnuti se još na pisma, koja se odnose na crkvu, njezine institucije, njezine dostojanstvenike i t. d.

Iako Rački nije zauzimao visoko mjesto u katoličkoj hijerarhiji, on je ipak bio u takvim prilikama, koje su mu omogućile, da održava veze s mnogim crkvenim faktorima o različitim pitanjima, koja su se tičala političkog ili kulturnog života hrvatskog naroda, a ponekad i ostalih jugoslavenskih naroda.

Dok je još Rački bio u Rimu (1857-1860), uporno se borio za slavensku liturgiju, za njezinu slobodnu upotrebu na slavenskom jugu, a napose u Istri i Dalmaciji. Iz pisama pak kanonika zavoda sv. Jerolima razabira se, da je on i poslije bio protagonista i duša svake akcije u toj stvari. Naročito je zapažena njegova organizatorska aktivnost pri izdavanju slavensko-crkvenih knjiga.¹¹³ I pored mnogih neuspjeha on je bodrio svoje suborce, da ustraju, jer se radi o nacionalnoj afirmaciji i zbližavanju južnoslavenskih naroda. U toj stvari pokazao je bogatstvo inicijative u vazda novim prijedlozima, ali i izuzetnu strpljivost u realizaciji svojih namjera.

On nije kriao, a niti se ustručavao izražavati svoje negodovanje prema onim crkvenim i svjetovnim faktorima, koji su radili protiv slavenske liturgije, slavenske uzajamnosti, glagoljice i sl. U tome su najdalje otišli bečka vlada i bečka nuncijatura. Njihovo zajedničko nastupanje bilo je najopasnije, jer su svaku akciju na tom polju već u početku ugušile i onemogućile, stoga je i mržnja na njih bila najveća. Ali »ohladio« je zanos i za rimsku Kuriju, koji je bio probuđen enciklikom »Grande munus«,¹¹⁴ »odkako su zabrane protivno ustvrdile«. (1833) Raspravljajući o toj problematici u svojim pismima napisao je Rački I. Crnčiću i ovo:

»Proslava 1000-godišnjice smrti Sv. Metodija je kod katoličkih Sloviena malone propala, dočim je u Rusiji i Bugarskoj kod pravoslavnih veličanstveno obavljena. Mnogo je tomu krivo, što su kat. Slovjeni ostavljeni na cjedilu glede službe božije u slavjenskom jeziku; jer u Rimu neimadu odlučnosti u tom pitanju. Slovjeni katolički postali su usljed toga apatični naprama Sv. stolice, ne nalazeći kod nje odziva svojoj želji i obrane proti neprijateljem. Oni ovako umuju: Sada se protivne slov. službi božjoj Magjari i Niemci; sv. Stolica, znajući da je u njih vlast, drži se pasivno. Dodje li pako vrijeme, da se Slovjentstvo ojača, onda ne će trebati ničije potpore.

Ovo možete slobodno priobčiti kano javno mnijenje u Hrvatskoj kardinalu Bartoliniu¹¹⁵ uz taj dodatak, da se čude, kako se dopušta postavljati kat. Slovjenom za

¹⁰⁹ Obrenović Milan (1854-1901).

¹¹⁰ Aleksandar II. Nikolajevič (1818-1881), ruski car od 1855.

¹¹¹ Dučić Nišfor XII/10-14.

¹¹² Živanović, Politička istorija Srbije, knj. I-II/1923-24.

¹¹³ Crnčić Ivan XII/3-30; Parčić Dragutin XII/3-19.

¹¹⁴ Leon XIII. papa izdao je 30. IX. 1880. encikliku »Grande munus«.

¹¹⁵ Bartolini Dominik, rimski kardinal i protektor zavoda sv. Jerolima.

biskupe ljude, koji ne znadu ni s njimi govoriti, kamo što se je dogodilo n. p. u po-
rečkoj biskupiji.¹¹⁶ Neka se kuša protegnuti takove blagodati na Magjere i Niemce.
(15. VI. 1885)

Splet tih odnošaja bit će jasniji, a gledište i borba Račkoga razumljivija, ako se
navede koji detalj iz pisama korespondenata. »Ovdje u našoj crkvi«, piše Čentič,
»mašio je po slovjensku po Anton Matunić župnik Vrbanški, i još neki svećenik iz
spljetske biskupije, oba hodočasnika. I za to je mene netko tužio austro-ugarskom
poslaniku knezu Paarul!¹¹⁷ Pak sam morao pred njim braniti sebe i te svećenika.
Rekao sam mu, da ja mogu našim arhivom (svetojeronimskim) čisto i bistro dokazati,
da je tako bivalo od kada je ova crkva ovdje... Što smo doživjeli!! — po ludoj
slovjenskoj neslogi...« (25. V. 1888). Još bolji uvid u ovo pitanje pružaju pisma
barskog nadbiskupa Šime Milinovića, od kojih ćemo samo dva u izvatku priprijetiti:

»Nakon svih mojih molba i obrazloženih zlih posljedica iz Rima nigda ricću neod-
govaraju glede dozvole tiskanja staroslavenskog Misala, premda sam i s. Otcu i taj-
niku Propagande!¹¹⁸ javio da knjaz!¹¹⁹ u tom odvlačenju nazire veliku uvriedu te da
mi se je zarekao da će sve katoličke crkve zatvoriti. U Rimu se na sve to gluh i
niemi čine. Nego mi pišu drugo; da je onamo prispjela protivna meni tužba da sam
prisustvova nekoj šizmatičnoj crkvenoj svečanosti; e che tosto deve discolpami da
questo inaudito scandalo. Ja sam odgovorio da sam prisustvoval dva puta na Cetinju
na Krasno ime Knjaževu kao privatna osoba, i to van crkve na pjevanje *Te Deuma*,
te da ću i drugi put ako se trefim u sličnoj prigodi, jer mi je svrha sveta i uzvišena
da se približavamo. Uz to je škandal što bivam gostom šizmatičnog biskupa na Ceti-
nju i što ga je ovoga kao gosta primam. Na sve sam ja to dakako sa obrazloženjem
odgovorio, da to moje prijateljovanje sa šizmatičim truz je strašno u oku Misionara
na ovim stranama talijanskih i svećenika arbanaskih od Jezuita u Skadru odgojenih,
koji mrze do zla boga sve što je slavljanskoga u obće a crnogorskoga napose. Ne-
mogu nipošto da vide kako ja ekladuo sa vladom prolazim te vlastitom i njihovom
zlobom i podpublivanjem organa austrijskih traže da me ocrne i odstrane, a to naj-
više zbog političnih svrha i zbog staroslovenštine. Nu sve te spletke niti osvade ne-
straše nego me sama stvar u sebi i moj nepogodan položaj straši. Moja je namjera
bila da ovdje (t. j. u Baru op. I. E.) stvorim jedno sjemenište u kome bi se imali
podgojiti vrni glagoljaši koji duhom božijim i narodne sloge obuzeti morali bi se
rezrojiti po svem Ingoslovenstvu, i tim neku privlačnu moć i ugled Crnoj gori pri-
baviti, a po tomu i nami svima« (23. XI. 1889). Na drugom je mjestu konkretniji i
opširniji: »Ožalostilo me je da ste prikovani postelji, i molim Svemogućega da se
brzo oporavite. Želio bih Vam dugo i široko pisati, jer imam svega i svašta da Vam
priobćim, ali se utežem zbog nepouzdanja u pošte, i zbog toga, što bih Vam donio
samo najneugodnijih novosti odnosećih se na nas i na naš nevoljni narod. Mogu Vam
samo to reći: svaki savjet oli predlog što biste ga Vi amo (t. j. u Rim op. I. E.)
poslali, možete biti unapred uvjereni da će biti odbijen, a tako isto sve što bi i ja
predložio oli savjetovao. U Rimu se sve na gore prominulo; zapostavljaju se vjerski,
svietovnjim, koristoljubivim i stranačkim svrhama, te je upravo grozno gledati ave što
se čini. Davno je siromašni Jugurta kazao: *Roma venalis* — Propaganda sa svojim
Prefektom, nevidi pred očima nego interese austro-ugarske i strašilo šizmatične Ru-
sije, te se ujom viešta posluživaju da i Vatikan preplaše panslavizmom i rusizmom.
I o Svetom Otcu mogu Vam reći: *quantum mutatus ab illo*...! a tako isto i o Ram-
poli!¹²⁰ Ako su štogod prije izkazivali se nakloniti Slavljanom, sada se i toga kajui,
i misle popraviti svoju pogriješku sliedeći svetu politiku austrijsku, da se odbije bu-
javica panslavistička. A što Vi pak napose za Hrvate, a ja za katolike: Crnogorske
ustojim, to im je sada puklo pred očima da imademo drugih pritaajnih svrha, i
stoga smatraju dužnostju da zauzbiju svaki naš korak koji vodi na štetu katoličan-
stva, a na korist rusizma. — Dok je ova struja, ništa i ništa od Rima neufajmo — Ja
sam govorio sa S. Otcem, a sa Rampolom tri četiri puta pak sam ostao ogorčen i
ožalošćen«. (Rim 1. III. 1893)

¹¹⁶ Rački misli na biskupa Flappa, koji je imenovan (1885).

¹¹⁷ Paar Edward (rod. 1837), general.

¹¹⁸ Jacobini Ledavico, kardinal.

¹¹⁹ Petrović Nikola (1841—1921), knez (1860—1910).

¹²⁰ Rampolla Mario (1843—1913), kardinal.

U Hrvatskoj stajale su također kojekakve smetnje na putu nastojanjima Račkoga. Upućujemo samo na pisma senjskog biskupa J. Posilovića,¹²¹ u kojima upozorava na anacionalne tendencije u orkvenim krugovima, koje su u svakom slučaju dobro došle »protivnicima« slavenske liturgije. Takvo je strujanje potencirano otkad je ban Khuen-Hédervary počeo favorizirati svećenike »vladinovce«, koji rado zapostavljaju narodne prohibitke, a to se najviše odnosi na svećenstvo zagrebačke nadbiskupije. Posilović navodi, da je i u Dalmaciji bilo visokih katoličkih svećenika, koji su pružili otpor slavenskoj liturgiji, ali ipak da je najgore bilo u Istri. »Istarski, bar koliko znam, porečki biskup sve radi da iztrubi u svojoj biskupiji sve ostatke slavenske liturgije...« On dalje strahuje i za sudbinu Rijeke, jer se iz nje ne tjera samo hrvatski jezik, već se radi i na tome, da se ona odcijepi od senjske biskupije. Madarska vlada, koja se u tome oslanja na riječko zastupstvo, svoje pretenzije proturuje i ostvaruje kroz razne oblike. Tako ugarski »kultusminister« plaća za »dva kapelana iz ugarskoga relig. fonda a 199 for. 50 nov. pod uvjetom: da ti kapelani budu rodom Riečani, talijanske narodnosti« i t. d.

U ovu problematiku ulazi i popunjavanje biskupskih stolica, prije svega zagrebačke (1891/94),¹²² djelovanje Strossmayera na Vatikanskom koncilu 1869/70.,¹²³ preuređenje zavoda sv. Jerolima i diplomatska borba oko njega, konkordati, unija, jubileji i dr. Korespondenti, koji donose o tome podatke, bili su pouzdanici Strossmayera i Račkoga. Oni su izbliza pratili tok mnogih zbivanja, upravo stoga njihova pisma, na koja se Rački i Strossmayer u međusobnoj prepisci često pozivaju, otkrivaju mnoge pojedinosti, ne samo iz njihova života i rada, već daju ključ za razumijevanje raznih političkih i crkvenih momenata njihova vremena.

Zusammenfassung

DAS WIRKEN DR FRANJO RAČKI'S IM SPIEGEL SEINER KORRESPONDENZ

Das Archiv der Jugoslavischen Akademie der Wissenschaften und Künste enthält die annähernd fünftausend Briefe zählende, den Zeitraum von 1860—1895 umfassende Korrespondenz des langjährigen Präsidenten der Jugoslavischen Akademie Franjo Rački.

Darunter finden wir Briefe vieler einheimischer und fremder Persönlichkeiten der gelehrten Welt, des politischen und Kirchenlebens, die in den vordersten Reihen des damaligen gesellschaftlichen Geschehens standen.

Nähere Einzelheiten dieser Briefschaften beleuchten vor allen Rački's Persönlichkeit, dessen gelehrte und politische Verbindungen mit zahlreichen Persönlichkeiten verschiedener Stände, Betätigungen, politischen und religiösen Denkens. Gleichzeitig rückt die Korrespondenz die kulturwissenschaftlichen Verhältnisse des genannten Zeitraums (1860—1895) in das gehörige Licht.

Der Verfasser dieser Abhandlung trachtete einerseits durch Nachweise aus der genannten Korrespondenz Rački's Arbeitsweise und Leben genauer zu charakterisieren, andererseits unsere Gelehrtenkreise darauf hinzuweisen als auf ein bedeutendes Quellenwerk von Nachrichten aus der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts.

¹²¹ Posilović Juraj XII/8—12. Otkako je Posilović 1894. postao zagrebački nadbiskup, njegov je stav protunarodan.

¹²² Fernandčin Erazbij XII/4—19.

¹²³ Črnčić Ivan XII/30—31; Voćak Nikola XII/19—24.